

TOMMASEO POD OKOM AUSTRIJSKOG REDARSTVA I NJEGOVO RODOLJUBLJE

IVAN PEDERIN
Filozofski fakultet u Zadru

UDK: 949.713"18":323(497.18) Tommaseo
Izvorni znanstveni članak

Primljeno: 1992-02-19

Tommaseo je otišao na studij u Padovu i ostao u Mlecima da bi se kasnije preselio u Firenzu. On je privukao pažnju austrijskog redarstva koje ga je uhodilo za boravka u Firenzi i kasnije za njegova prvog izbjeglištva u Parizu gdje se on dovinuo do europskog glasa. Tommaseo je iz Pariza zatražio od cara pomilovanje i tako je dobio dopuštenje da posjeti svoje u Šibeniku.

Tommaseo je krenuo u Šibenik, tamo je ostao neko doba, a onda je otputovao niz hrvatsku obalu Jadrana do Kotora. Za sve vrijeme putovanja austrijsko je redarstvo izvješćivao o svakom njegovu koraku i o svakoj riječi koju bi negdje kazao.

Za doba svog boravka u Šibeniku Tommaseo je napisao životopis svog prijatelja Ante Marinovića koji je u to doba bio umro. Taj životopis nam otkriva njegov duboki osjećaj razočaranosti u sudbinu Dalmacije nakon Napoleonovih ratova. Ovaj verterski doživljaj života nalazi se u osnovi njegovih radova koje je obavljivao šezdesetih godina i koji su sačinili polazište autonomaške ideologije i pokreta u Dalmaciji.

Tommaseo je bio ministar Daniele Manina u Mlecima 1848. pa je zbog toga morao ponovno u progonstvo, ovaj put na otok Krk u Grčkoj gdje ga je također pratila sveznajuća austrijska policija. Članak na kraju daje prikaz uloge mita njegova života u razvitku ideologije talijanske manjine u Dalmaciji.

Spisi austrijskog političara redarstva (k.k. Höhere Polizei) značajan su fond za poznavanje života i rada toga pisca.

Političko i duhovno podneblje u Dalmaciji u doba restauracije običava se u našoj znanosti prikazivati kao zagušljivo i za to se u pravilu okrivljuje Austrija, a

nikad Napoleon protiv čije je vlasti ustao čitav hrvatski narod. Pritom se Austrija prikazuje kao "nazadna", a francuska uprava kao "napredna".

Sliku duhovnog života u doba restauracije daje cenzura koja je išla za tim da ostvari neposredan nadzor nad književnom i novinskom proizvodnjom, nad čitateljstvom i nad uvozom knjiga. Cenzura je uspjela ostvariti *consensus* pisaca, no ona je nadzorom željela ostvariti postupnost u prodiranju novih ideja i književnih pravaca pa je potiskivala romantizam, Waltera Scotta, mnoga djela enciklopedista i dr. Učinak toga bio je osjećaj ustajalosti u duhovnom životu i oskudna književna produkcija. Načelo cenzure bilo je da vlast mora promicati sve što je lijepo i plemenito, a potiskivati sve ružno i nisko. To je značilo da će se ozbiljna znanstvena djela cenzurirati obazrivo, dok će se djela bez vrijednosti cenzurirati strogo.¹ Ovim načelima, koja sva počivaju na horacijevskom *docere delectando* književnost je shvaćena kao pisana riječ uopće, ona je dobila neku ulogu u razvitku državne ideologije i napretku države uopće, ali je ona udaljena od širih slojeva i ograničena na naobraženu elitu, a ta elita je, kao i pisci uopće, stavljena u posredni odnos prema državnoj vlasti, odnos koji je vodio kroz urede, cenzora, tiskare, a državna vlast, što je davala inicijativu u književnosti, djelovala je dosta kruto. Riječ je postala vezana za slovo i tisak. Tisak joj je davao ugled, a taj ugled potjecao je u krajnjoj liniji do državne vlasti koja je tisak dopustila. Književnost je izgubila izravnu i neposrednu vezu s publikom, deklamacijom i recitacijom. U doba restauracije počinjalo je jedno razdoblje i činilo sitne korake.

Religija je igrala znatnu ulogu u razdoblju restauracije. No vlast je shvaćala vjeru kao sredstvo nadzora društva pomoću kojega će država odgojiti i stabilizirati društvo uzdrmano u revoluciji. To nije bila ideologija slična nazorima Josépha de Maistrea koji je samoj Crkvi davao ulogu u restauraciji stavljajući sva ljudska stremjenja u nepostednu zavisnost od Boga. Državna ideologija restauracije smatrala je da je religija nezamjenjiva u ćudorednom napretku i temelju društva. Racionalizam i idealizam su se odbacivali, a također jansenizam, protestantizam i galikanizam. Apologetika je u teologiji bila bolje zastupljena negoli mistika.²

¹ Ivan P e d e r i n, Austrijska cenzura od 1810. do 1848. i njezin utjecaj na razvitak knjižnica u Dalmaciji, *Vjesnik bibliotekara Hrvatske*, XXX(1987) br. 1-4, 1989, str. 23.

² Gianpietro B a r t i, *Censura e circolazione delle idee nel Veneto della restaurazione*, Venezia, 1989, str. 323-328. 101, 130, 133.

Drugo područje duhovnog života bila je škola. Austrija je išla za tim da dalmatinsko školstvo modernizira i napravi sličnim Austrijskim školama pa se tako 1817. dubrovački licej i zadarski *collegio* organiziraju poput sličnih škola u Austriji. Nastava je bila na talijanskom, a nastavnici su bili svećenici. Velika pažnja posvećivala se grčkom i latinskom, te rimskoj povijesti i austrijskoj povijesti, a potom općoj povijesti srednjega i novoga vijeka, 1812. uveden je njemački kao neobvezatni predmet, a od 1824. vjeronauk se predavao na hrvatskom.³

Doba je zahtijevalo da vrhovi vlasti imaju znanstvenu naobrazbu. Pojavila se podjela između jezično-estetske i prirodnoznanstvene naobrazbe, a s time i jaz između činovnika i gospodarstva. U Braunschweigu je na pr. 1828. osnovana *Obergymnasium* kao priprema za sveučilišni studij i *Realgymnasium* kao priprema za trgovačka zanimanja. I Schleiermacher je tražio da činovnici budu znanstveno naobraženi. U tom školskom sustavu jezik postaje individualnost nacije, a nacija prema Wilhelmu von Humboldtdu duhovna pojavnost čovječanstva označena jezikom. Jezik je pak postao kod prema karakteru jedne kulture, glavni klasik nacije, dok su književna djela na tom jeziku njegovi komentari i ekskursi. Reformni pedagozi koji su tražili jačanje nastave na materinskom jeziku, orijentirali su se povijesno, pa je sadašnjost postala razultatom povijesti. Škola je, dakle, bila zamišljena kao priprema đaka za državnu službu, ali je ubrzo postala izvorom revolucionarnih vrenja. Jer ako se 30 obrazovanih ljudi natjecalo za jedno mjesto u državnoj službi, jedan je postao činovnik, a 29 odbijenih postali su revolucionarci koji su se nadali da će u revoluciji nestati podjele između učenih i neukih, činovnika i naroda. U Austriji je u to doba nastava bila usmjerena na učenje latinskog, grčki, matematika i prirodne znanosti malo su se učili. Nastave je bilo malo pa je đacima ostajalo vremena da ih podučavaju razni privatni učitelji. Povijest književnosti nije se učila, a njega rječitosti bila je zahtjev liberala. Suvremena rječitost nastala je u Francuskoj revoluciji u kojoj se ostvarilo načelo javnosti parlamenta. No ta rječitost oslanjala se na Tacita i Cicerona.⁴

³ Ivo P e r i ć, *Borba za ponarodenje dalmatinskog školstva 1860-1918*, Zagreb, 1974, str. 16-19, Vidi još Petar B e z i n a , *Srednje školstvo u franjevačkoj provinciji Presvetog Otkupitelja (1735-1920)*, Split, 1989.

⁴ Georg J ä g e r, *Schule und literarische Kultur*, Bd. 1. Sozialgeschichte des deutschen Unterrichts an höheren Schulen von der Spätaufklärung bis zum Vormärz, Stuttgart, 1981, str. 21, 24, 27, 30, 33, 35, 72, 85, 132.

Austrijska škola željela je izolirati đaka od svih vanjskih utjecaja, podložiti ga sitničavom nadzoru njegova javnog i privatnog života. U toj paternalističkoj školi đak je bio pasivan i podložan. Katolička ćudorednost imala je odgojnu ulogu pa je obsizala sve do građanskih vrlina. Škola je počivala na religiji i ćudorednosti. Taj se školski sustav razlikovao od Napoleonova ne po tome što bi se korjenito odvrćao od prosvjetiteljstva, on je prema prosvjetiteljstvu bio eklektičan, već po tome što je humanističkim znanostima davao odlučno prednost pred tehničkim jer su humanističke znanosti mogle imati neku ulogu u moralističko-religioznoj pedagogiji.⁵

Kao u tisku, tako je i u školi vlast željela nadzirati školstvo i ne samo školstvo. Hrvatski biskup Ivan Skakoc, koji je sudjelovao u fiziokratskom pokretu, poslao je 13. prosinca 1822. iz Trogira predsjedništvu u Zadar popis svećenika koji bi mogil doći u obzir za biskupe. Oni su većinom bili školovani u isusovačkom kolegiju u Loretu.⁶ God. 1822. čitamo jedan plan za organizaciju pučkih škola u pokrajini Dalmaciji.⁷ Prema tom planu u obzir za školovanje dolazilo je samo 1000 žitelja u svoj Dalmaciji. U školu je valjalo uvesti sustav pohvala, davanje medalja i sl. Nepoznati pisac ovog izvješća putovao je Dalmacijom i smatrao da valja upotpuniti osnovne škole u gradovima i selima (Hauptschulen i Landschulen), popraviti postojeće privatne škole, proširiti škole crtanja (Zeichenschulen) u Zadru i povećati kapacitet nekih škola u Splitu, Zadru i drugdje. Uvjet za upis u gimnaziju trebao je biti završeni treći razred (Normalklasse). Zadarske škole morale su postati uzorom škole u pokrajini. Smisao ovog spisa bila je centralizacija i uniformiranje školstva u cijeloj Carevini. Ordinarijati su morali slati velikom kancelaru grofu Saurau podatke o svećenicima što su završili studij.⁸ Tada se utvrdilo da gotovo ni jedan svećenik u Dalmaciji nije studirao u Beču, a đaci su se opirali učenju njemačkog.⁹ Slika školstva slična je slici književne proizvodnje - vlast želi strogi nadzor i daje

⁵ G. - P. B e r t i, *Op. cit.* str. 480-82.

⁶ Historijski arhiv u Zadru (niže HAZd), Kut. 59, sv. X, Kat. VIII. 1822. 2218/p

⁷ Über die Organisierugn der Voldsschulen in Dalmazien, HAZd, Kut. 59, sv. X, Kat. VIII. 1822. 2281/p

⁸ Beč, 16. travnja 1822. Grof Saurau guverneru barunu Franji Tomasiću, HAZd, Kut. 59, sv. IX, kat. VIII. 770/p

⁹ Biskup Giovanni Antonio Pinelli predsjedništvu ibid. 962, 966, 964, 1102/p. Vlaho Gjetaldi predsjedništvu Zadar, 30 rujna 1822. ibid. 1755/p.

inicijativu. Modernizacija se vrši tako da se školstvo centralizira i organizira prema školstvu središnjice.

Niccolò Tommaso, rođen 1802, obrazovao se na rubu toga duhovnog svijeta. Njega je podučavao njegov stric, franjevac koji je kasnije bio ispovijednik u Zavodu sv. Jerolima u Rimu. Pohađao je splitsko sjemenište, a potom studirao pravo u Padovi. Njegova neukrotiva individualnost i nesposobnost da djeluje kao dio nekog sustava ili hijerarhije može shvatiti kao oporba izloženom etatizmu restauracije koji je nastojao nadzirati sve misli i sva djela ljudi što ih je vidio isključivo kao podanike. Ta redarstvena austrijska država, čiji su glavni ideolozi bili filozofi Justi i Sonnenfels, bila je usmjerena na to da pronađu pravna i etička načela i obrazloženje podvrgavanja podanika državnom nadzoru. Ta država nije poznavala pojam pravne slobode, već je pod prirodnim pravom podrazumjevala načine uključivanja svake djelatnosti u pravni sustav koji je pak sa svoje strane opravdavao državnu intervenciju u svaku poru života. Pod pojmom redarstva podrazumijevao se široki vladin program planskog obrađivanja čitavoga raspoloživog ljudskog materijala prema načelima državne ideje. Svrha toga bilo je da država izbije u svakom pogledu u prvi plan. Austrijska država nije počivala na formalističkoj pravnoj znanosti, a država nije više puki pravni sustav, već zajednički interes svih građana koji se identificira s monarhom.¹⁰ To su bile stečevine prosvjetitelja koji je Austrija unijela u Restauraciju.

Austrija je poput većine apsolutističkih država bila siromašna. Poslije Srpanjske revolucije Austrija je trebala novaca da bolje opremi svoju vojsku u Dalmaciji, da izgradi sustav pošta preko kojih će izdavati zapovijedi vojsci i da izgradi ceste od strateškog značenja. Jačanje vojske bilo je Austriji potrebno da bi se suprostavila revoluciji. Novac za tu modernizaciju pošta država je mogla namaknuti samo tako da je liberalizirala uvoz i promet novina i časopisa.¹¹ Tako je počelo predožujsko doba s liberalizacijom duhovnog života. To nije bila liberalizacija bez daljnjeg ni bez zadnjih misli pa vlast organizira baš u Dalmaciji kontrašpijunažu koja će pratiti revolucionarna vrenja liberalnih pokreta u Italiji i inače u Evropi. Ona je pratila kretanje i djelatnost emigranata iz Dalmacije pa tako i Niccolò Tommasea, koji se nije vratio sa studija u rodni Šibenik. Uopće, on je rijetko

¹⁰ Louise S o m m e r, *Die österreichischen Kameralisten in dogmengeschichtlicher Darstellung*, Aalen 1967, str. 163-167.

¹¹ Ivan P e d e r i n, djelo iz bilj. 1.

dolazio u Dalmaciju. Bio je u ljetu 1831. pa je u pismu ocu od 13. rujna 1831.¹² molio oca da pozdravi njegove prijatelje - Antu Marinovića i dra. Antu Cortellinija, te da poruči dru. Cindru da u Trstu nije našao knjigu koju je on želio da mu je kupi, ali da će je potražiti u Padovu i Mlécima. Tommaseo je bio dakle za dalmatinske intelektualce "naš čovjek" u svijetu koji im je nabavljao knjige, a knjiga je bilo malo jer je cenzura otežavala njihov promet.¹³

Dana 11. svibnja 1833. Tommaseo je svratio na sebe pozornost austrijskog redarstva. Toga dana pisao je predsjednik c. k. redarstvenog dikasterija u Beču, grof Josef Sedlnitzky, carskom guverneru u Zadru, grofu Wenzelu Vetteru von Lilienberg da ga je kućni, dvorski i državni kancelar, knez Klemens Wenzel Lothar von Metternich, upozorio na nekog Dalmatinca, Šibenčanina Niccolò Tommasea, što je živio u Firenzi. Književna djela tog pisca pokazivala su revolucionarna skretanja koja se nisu sviđala toskanskim vlastima. One bi ga bile rado protjerale iz Firenze. No ako bi se to dogodilo Tommaseo bi se vratio u domovinu, a to nije želio Metternich, a ni Sedlnitzky koji je upozorio Lilienberga da nadzire strogo Tommasea ako bi se on vratio u Dalmaciju, te da pripazi da li se Tommaseo dopisuje s nekim u Dalmaciji i da mu priopći rezultate tog nadzora. Lilienberg je na to uputio okružnicu svim okružnim poglavarima u Dalmaciji tražeći da istraže da li se Tommaseo dopisuje s nekim u Dalmaciji. Već 25. lipnja 1833. javio je šibenski pretor da je Tommaseo sin imućnih roditelja; imetak oca procijenio je na nekih 80 tisuća forinti. Tommaseo se školovao u Zadru i Splitu, među njegovim učiteljima bio je neki profesor Bicego, sada ravnatelj nekog liceja u Italiji. God. 1819. otišao je na studij prava u Padovu, 1822. ili 1823. otišao je u Milano, 1828. u Firenzu gdje se sprijateljio s Alessandrom Manzoniem. On je stalni suradnik časopisa *Antologia* koji uređuje Francuz Vieusseux. Taj časopis smatra se sumljivim i to baš zbog Tommaseovih priloga. Često je posjećivao svoj Šibenik. Zadnji put bio je u Šibeniku 1831. i tada je dao neku izjavu u prolog liberalizmu. Šibenčani ga jako poštuju. Ne bi bilo poželjno da se Tommaseo vrati jer bi on mogao širiti svoje nepoželjne i opasne političke doktrine. A ako bi se i vratio valjat će ga staviti pod vrlo strogu prismotru.

¹² Pismo se čuva u HAZdu, Sabirni centar Šibenik, Fond Tommaseo-Artale. Zahvaljujem arhivistu Milivoju Blaževiću što mi je poslao fotokopiju toga i nekih drugih dokumenata Sabirnog Centra HAZda, u Šibeniku.

¹³ Ivan P e d e r i n, Utjecaj austrijske cenzure na prodaju, širenje i reklamiranje knjiga (1810-1848), *Bibliotekarstvo*, Sarajevo, XXXI(1985) str. 23-33.

Dana 13. studenoga 1833. Sedlnitzky je pisao Lilienbergu da se Tommaseo dopisuje s liberalnim katoličkim piscem, francuskim svećenikom Felicité Lemennais. Tommaseo mu piše da se namjerava uskoro preseliti u Pariz. Tommaseo je pisao iz Firenze 18. listopada 1833. i molio da mu pomogne do nekih honorara jer on je živio kao profesionalni pisac od autorskih honorara.¹⁴ On je već tada spadao u vrlo ugledne evropske pisce što dokazuju i njegova prijateljstva -Alessandro Manzoni i sada evo i Felicité Lamennais.

Dana 7. prosinca 1833. šibenski pretor Tomjanšić javlja vladinom savjetniku i okružnom poglavaru u Šibeniku Naverschniggu da se Tommaseo dopisuje sa svojim ocem Jerolimom, koji je tgovac, i ne bavi se politikom. On se nadalje dopisuje i s Antom Marinovićem i Antom Fenziem, oba iz Šibenika, i njima piše samo o književnim pitanjima. Pretor se tužio da mu je teško sačuvati tajnost kod čitanja njegovih pisama na pošti pa je okružni poglavar odredio 14. prosinca te godine da će se njihova pisma čitati u zadarskoj pošti preko koje su ona išla u inozemstvo. Postojala je još opasnost da Tommaseo dade neko pismo kapetanu nekog broda što je plovio u Šibenik i da tim mimoide pažnju redarstva pa je Naverschingg odredio da se nadziru sve osobe što imaju bilo kakve veze s Tommaseom.¹⁵

Redarstvo je tragalo za pripadnicima tajnog društva "Giovine Italia" u Dalmaciji to više što je okružni poglavar iz Dubrovnika barun Friedrich von Schaller uhvatio Tommaseovo pismo upućeno Frani Kalogjera u Blato na Korčuli iz kojeg je zaključio da je Tommaseo sastavio statut tog društva. To sve utvrdila je vlast jer je smatrala da Tommaseov povratak u domovinu valja spriječiti. Vlast je i dalje vrlo savijesno čitala pisma koja je Tommaseo pisao ocu u Šibenik. Dana 16. veljače 1834. Tommaseo je pisao ocu iz Marseillesa, kamo je stigao parobrodom iz Livorna. On mu je pisao da se sprema krenuti u Aix-en-Provence, potom u Avignon, pa možda u Carpentras, u Lion, Genève i Pariz, kamo se nadao stići krajem mjeseca. Njegov prijatelj markiz Gino Capponi dao mu je pismo za vojvodu Achille Lèon Victor de Broglie, tada ministra kralja Louis Philippe. Anti Marinoviću pisao je 6. veljače iz Marseillesa da očekuje suradnju s londonskim izdavačem Freutel-Würtz et Richter, koji je imao ured u Parizu, pa s izdavačem Baudryjem, koji je kasnije izdao neke njegove radove, s piscem Raymondom, povjesničarem Mignetom. Ovi

¹⁴ G. de B e r s a , Tommaseiana, *La Rivista dalmatica*, god. VI fasc. IV. str. 14-15. Ova pisma redarstvo je otvaralo, čitalo, prepisivalo i potom slalo adresatu. Pisma koja je Tommaseo pisao na francuskom prevodila su se.

¹⁵ HAZd, 1833. Kut. 142 I l 2528/p.

nam podaci kažu da je Tommaseo bio onda vrlo aktivan pisac koji je živio od autorskih honorara, a uživao je i evropsko priznanje.

Međutim, 18. travnja 1834. Lilienberg je pisao Sedlnitzkom da se Tommaseo dobro snašao u Parizu, ali da traži putovnicu. Lilienberg se bojao da Tommaseo sluti da mu se pošta otvara i da bi mogao pronaći neki drugi tajni put da šelje pisma ocu i Anti Marinoviću.

Tommaseo se nije loše snašao u Parizu pa je 1. svibnja 1834. pisao ocu da ga je selidba mnogo koštala, osobito prijevoz knjiga, ali da ipak ima dovoljno novaca od honorara za knjige koje su mu izišle, te da može dosta udobno živjeti. Kasnije je počeo objavljivati radove u francuskom tisku na francuskom jeziku, a u Parizu je stanovao u blizini Vincenza Giobertija.¹⁶ On je u Francuskoj živio bolje nego u Italiji gdje ga je redarstvo stalno motrilo. Ravnatelj redarstva u Mlecima, barun Cattanei di Momo, nalazio je da Tommaseo ima "una fantasia e saltata ed accedente i limiti della moderazione", a glavni mletački cenzor Francesco Brambilla smatrao je da je Tommaseo "anima fiera, insubordinata, se non for s'anco triste non può contenere dal manifestare massime, principi e fatti che per lo più sono contrari alle sode sociali discipline ed al buon ordine". Ako znamo da je cenzura bila sredstvo kojim je država utjecala na pisce, davala im sugestije i preporuke da bi pisali u duhu državne ideologije, ova mišljenja cenzora i redarstvenika otkrivaju nam karakter i značaj Tommaseova djela. On je bio osamljenik, prosvjednik, *vox clamantis in deserto* austrijskog etatizma koji je, kako uvodno istakosmo, želio utjecati na sva područja života gledajući čovjeka isključivo kao podanika. Tommaseo je u tom oporbenjačkom držanju pokazao strastvenu energiju, njegov karakter razvio se do čudesnog zastrašivanja u romantičkom smislu riječi pa talijanska znanost o književnosti zahvaljuje baš njemu afirmaciju romantizma u Mlecima,¹⁷ iako cenzura nije voljela romantizam pa je svijesno i uspješno sprečavala njegovo širenje u svoj Carevini.¹⁸

God. 1836. pojavila su se u Parizu i Firenzi neobjavljena djela strastvenog redovnika i kritičara pape Aleksandra VI. Girolama Savonarole pod naslovom

¹⁶ G. de B e r s a, *Op. cit.* str. 18-27.

¹⁷ G. P. B e r t i, *Op.cit.* str. 248-249.

¹⁸ Ivan P e d e r i n, Odnos austrijske cenzure prema evropskim književnostima, filozofiji, novinstvu i političkoj ideologiji. *Zbornik Matice Srpske za književnost i jezik*, knj. 32/2 za 1984, str. 208-209.

"Opuscoli inediti di G. Savonarola".¹⁹ Vlast je vjerovala da je ovo djelo izdao "il noto settario Mazzini o forse dell' re collabora tore del sopresso giornale fiorentino "Antologia" del nome Nicolò Tommaseo, e si pretende che quest' Opera per i suoi principi pericolosi ed impudenti lassia dietro di se qualinque il più mostruoso prodotto della stampa rivoluzionaria" Tommaseo je dakle bio u samoj matici Risorgimenta i revolucionarnog vrenja u Italiji i bio je predmetom osobitog zanimanja austrijske špijunaže u Zadru. Ličnost firentinskog dominikanca Girolama Savonarole, koji je, ponesen mističnim zanosom, napadao papu Alekandra VI. zbog razvrata pa je završio na lomači na kraju XV. st. počela je ovim igrati ulogu u Risorgimentu koji je bio revolucionaran, ali ne i ateističan.

Iznenadjenje je moglo biti veliko kad je taj okorjeli "sektaš" što je Tommaseo bio u očima austrijskog redarstva, 29. listopada 1838. pisao caru preko c. k. poslanstva u Parizu a pozivom na amnestiju od 6. rujna iste godine,²⁰ moleći ga da mu dopusti posjetiti rodni grad, rođake i prijatelje. Car je uvažio tu molbu, ali je Tommaseo morao potpisati izjavu lojalnosti: "Sua Maestà l' Imperatore si rimpromette da colui che ritorna ne Suoi stati, che egli sarà per cundursi in avvenire come si conviene ad un suddito fedele e non darà motivo ad ulteriori rimarchi. Forse più che allo Stato interessar deve a colui stesso che fa ritorno in patria di non più somministrare argomento alcuno che renda necessaria una sorveglianza politica più severa dell' ordinaria e d' aver ben presente che saranno su di lui rivolti gli occhi non solo dele Autorità, ma quelli bensi del pubblico. Che se poi in fatto provarsse, che un fugiasco dopo d'averottenuto di poter ripatriare, avesse a rendersi colpevole di macchinazini tendenti a perturbare la pubblica tranquillità, in tai caso il medesimo dovrà attendersi contro il suo proceder alla piu rigorosa applicazione delle leggi." Metternich je dopustio Tommaseu da se vratiti, ali predsjednik redarstvenog dikasterija grof Josef Sedlnitzki pisao je vladama u Lombardo-Veneto, Tirola, Trsta

¹⁹ HAZd. Razni spisi namjesništva, Kut 24. 276/p. Zadar, 19. veljače 1836. Pismo upućeno c. k. vladinom savjetniku i cenzoru Godeassiju. Potpis nismo uspjeli odgonetnuti, no možda pripada guverneru grofu Wenzelu Vatteru von Lillenbergu. U Italiji je cenzura nalazila da ovo djelo "per spudoratezza d'idee superava tutti i precedenti parti della stampa rivoluzionaria"- I. Z i n g a r e l l i, Nicolò Tommaseo e la censura austriaca, *Rivista d'Italia*, XXIX(81926) str. 170.

²⁰ HAZd, Sabirni centar u Šibeniku, Fond Tommaseo-Artale, obavijest pretoru Natali od 9. ožujka 1839.

i Dalmacije 19. prosinca 1838. i upozorio da je Tommaseo "opasni politički sektaš" i da ga valja strogo nadzirati da on ne bi širio svoj "pogubni" utjecaj.²¹

Tommaseo se dakle smio vratiti, ali se morao podvrći redarstvenoj prismotri, a morao je i obećati da će se odreći svake djelatnosti, koja vlasti ne bi bila po čudi. On je pristao pa je potpisao tu izjavu i dodao: "Confermo colla mia sottosfrizione essermi stata comunicata a mia notizia quest' ammonizione di Sua Maestà. Sedlnitzky je poslao tu ispravu koju je nazvao ispravom opomene (Admonitions - Urkunde) zemaljskom predsjedništvu u Zadru 2. siječnja 1839. On se o Tommaseu izrazio kao o "pomilovanom dalmatinskom izbjeglici" (der begnadigte dalmatinische Flüchtling) i "sumnjivom čovjeku" (der bedenkliche Mann) i preporučio redarstvu u Dalmaciji da na nj budno pazi.²²

Tommaseo je dobio putovnicu 7. siječnja 1839. od c. k. austrijske ambasade u Parizu pa je preko Milana i Mletaka stigao u Zadar na Lloydovu parobrodu "Baron Stürmer" na koji se ukrcao u Trstu. Slijedećeg dana on je istim parobrodom krenuo u Šibenik kamo je i stigao 8. listopada 1839.²³ Toga dana on se morao podvrći vrlo sitničavom i sumnjičavom pregledu svoje prtljage. Redarstvo su prije svega zanimala knjige koje je on kod sebe imao, jer književnost je u predožusko doba bila neodvojiva od politike i političke subverzije. Gotovo svaka politička subverzija vodila se onda književnim sredstvima. Redarstvo je utvrdilo da je Tommaseo donio sobom jedan "Manuale Cristiano", ne navodeći autora, Danteov životopis autora Cesare Balbija, molitvenik pod naslovom *Pregchiere quotidiane*, pobožnu knjigu pod naslovom *Brevi cenni sopra cinque tavole d'altare* i neke članove za enciklopediju pod naslovom - "Voci e maniera di due Taliani alfabeticamente sino alle lettere add" i još neke špalte enciklopedije.²⁴ Ovaj zapisnik opisao je pretor Karlo Natali, vlastelin dubrovački, koji je s Tommaseom prethodno razgovarao i javio 7. listopada da mu je Tommaseo svečano obećao da će se vladati kao dobar i vjeran

²¹ Metternich je Tommaseu dopustio da se vrati, ali šef c. k. redarstvenog dikasterija grof Joseph Sedlnitzky pisao je vladama Lombardo-Veneto, Tirola Trsta i Dalmacije 19. prosinca 1838. i upozorio da je Tommaseo "opasan politički pisac" i da ga valja strogo nadzirati da on ne bi širio svoj "pogubni utjecaj".

²² HAZd, 1839. kut. 233 XII, Von üblen politischen Gestnnungen 219/p Spis se nalazi u dossieru ljudi "loših političkih nazora".

²³ *Ibid.* 1765/p Direktor zadarskog redarstva August Martinez guverneru Lilienbergu 6. listopada 1839.

²⁴ *Ibid.*, 1037/p.

podanik. No Tommaseo je bio pod vrlo strogom redarstvenom prismotrom.²⁵ Već 13. listopada pisao je Natali Lilienbergu da je Tommaseo pisao što uživa evropski glas, da on objavljuje svoje radove u Italiji i u Francuskoj pa ga zbog toga valja obazrivo nadzirati (sorvegliare il Tommaseo con vigore, ma incopertamente). Tommaseo je namjeravao posjetiti svoju rodbinu na Braču i napraviti izlet na brodu do Kotora, koji je prema osjećaju Tommasea i tog doba spadao Dalmaciji. Natali se bojao da bi Tommaseo na tom izletu mogao širiti ideje zbog kojih je došao na "loš glas", a on je vlasti bio osobito sumnjiv i zbog svog prijateljstva s tajnikom ministarstva vanjskih poslova u Parizu Migniem.²⁶

Natali je sam bio svjetski čovjek, rođen u St. Perersburgu, poznao je sve glavne gradove u Evropi,²⁷ (o čemu niže) pa je umio uočiti i ocijeniti Tommaseovu književnu ličnost, a i samo austrijsko činovništvo bilo je onda dobro naobraženo, u svakom pogledu na visini i doraslo svojim zadaćama pa je umjelo uočiti veličinu Niccolò Tommasea i nadzirati ga zadržavajući svoje otmjeno držanje.

Lilienberg je 17. listopada odobrio da se Tommaseu dade putovnica za put do Kotora, ali je naložilo da ga se svuda vrlo strogo i diskretno prati. Tommaseo je predložio *Gazetta di Zara* jednu pjesmu za objavljivanje. Cenzura se zabrinula zbog neke zagonetne primjedbe i spomena nekog Stefana Contija koji je mogao biti revolucionar, ali se nije usudila tek tako odbiti pjesmu s "non admittitur" pa je

²⁵ *Ibid.*, 1758/p

²⁶ *Ibid.*, 1829/p Pres. spisi Kut. 194 XII 2/1 1623/p. Pismo kružnog poglavara u Dubrovniku, baruna Schallera predsjedništvu u Zadru od 30 kolovoza 1836.

²⁷ N. T o m m a s e o, *Dell'anima e dell'ingegno di Antonio Marinović*, Venezia, 1840. Pismo Marinovića Tommaseu, str. 60-61. Innecenzo Čulić opisuje Karla Natalija kao ohola i neuka spletkara koji želi vladati, drži se despotske. On je umio pridobiti povjerenje generala Todora Milutinovića u Dubrovniku i on ga je imenovao prizivnim sucem. Ivan P e d e r i n, uloga Innocenza Čulića u gospodarskoj, kadrovskoj i socijalnoj politici u Dubrovniku (1806-1818), *Dubrovnik*, XXXII (1989) br. 1-2/1989, str 33-34. Natali se rodio u St. Petersburgu gdje mu je otac Petar bio ruski carski pukovnik pa je sudjelovao u rusko-turskom ratu 1788. kad je i ranjen. Radoslav P e t r o v i ć, *Rolj ruskog konsulstva u Dubrovniku u razviti jugoslavjansko-ruskih otnošenii, i Bosnja i Gercegovina i Rossija v 1850-1875. godah, narodi i diplomatija*, Moskva, 1991. str 96. inače je brat ili rodak Karla Natali Ivan Petar Natali boravio dvadesetih godina XIX. st. u Carigradu i borio se za obnovu Republike Dubrovačke. Vratio sueu ožujku 1824. uvidjevši jalovost svoje borbe i bio pod vrlo strogom redarstvenom prismotrom. Kut. 69, 1/1 508/p. Sedlnitzky Tomašiću iz Beča, 16. ožujka 1824.

pjesmu sa spisom 15. listopada poslala Sedlnitzkom da on odluči.²⁸ U popratnom pismu od 15. rujna 1839. ²⁹ stoji da pjesma sadrži aluzije, koje su ovdje teško razumljive, a drugdje mogu biti shvatljive i opasne, a k tome se i o Contiju u Zadru ništa ne zna, a Tommaseo mu se obraća u stihovima. On pak može biti neki revolucionar ili sumnjiv na drugi način. Lilienberg je nalazio da je neumjesno što Tommaseo odmah po povratku pjeva o Italiji i to u zadarskom časopisu.

Upada u oči da je cenzura s tim književnim djelom postupala kao s pismom nekog političkog osumnjičenika ili osuđenika u kojem su mogli biti neke šifrirane poruke. Tih dana Tommaseo je zatražio putovnicu za Lombardsko-mletačku kraljevinu (*Regno Lombardo-veneto*).³⁰

Oprez cenzure može objasniti nezgoda koju je Tommaseo prouzročio sa svojim *Nuovi scritti*. Cenzura je propustila to djelo i ono je u dva sveska izišlo u Mlecima. No onda je djelo zabranjeno u Rimu što je za mletačku cenzuru bilo vrlo neugodno. Sedlnitzky pak nije želio naknadnih zabrana da ne bi uzbudio duhove i time povećao prođu knjige pa je o tome izvijestio Lilienberga pismom od 24. rujna 1839, ³¹ dakle baš u doba kad se Tommaseo spremao doći u Šibenik.

Tada je iznenada umro njegov stari prijatelj Ante Marinović, a Tommaseo je sastavio letak njemu u čast. U tom letku on je istakao da ime zaslužuje da živi. Marinovićeva obitelj dala mu je njegovu ostavštinu, a Tommaseo je molio sve koji možda imaju neko Marinovićevo pismo ili sastav da mu ga dadu i obećao da će to objaviti ili ne, već prema želji posjednika te arhivske građe. Smatrao je da je svojoj Dalmaciji dao vrlo malo i želio da joj se bar donekle oduži tako što će ocrtati lik tog dostojanstvenog i skromnog čovjeka koji je imao naizgled miran, a zapravo vrlo buran život. Marinović je sagnuo šiju pod životom, ali je misao držao uzdignutom, a bol mu je dala snagu i savršenost. Marinovićev lik je Tommaseo ocrtao kao lik romantički nesretnog čovjeka. Koncept ovog pisma poslao je Sedlnitzkom, a on je smatrao da bi se tisak mogao dopustiti, iako je sumnjivo što se on obraća narodu, a i sam Marinović nalazi se na popisu slobodnih zidara.³² Sedlnitzki, koji je osobno

²⁸ *Ibid.*, 1843/p.

²⁹ G. B e r s a , *op. cit.*

³⁰ *Ibid.* 1856/br.1909/p. Natali Lilienbergu 19. listopada i Lilienbergov odgovor 21. listopada. Putovnica je važila godinu dana. O tome okružni poglavar u Zadru 24. listopada 1839. predsjedništvu.

³¹ HAZd, Kut. 232 XI/2, 7 . 1730/p.

³² *Ibid.* 1916/p. 2116/p. i 2183/p.

nadzirao Tommasea preko činovničkog i doušničkog aparata u Dalmaciji, dobio je rukopis ovog letka pa je 6. studenoga zatražio od Lilienberga podatke o životu i političkoj podobnosti Anet Marinovića za kojeg se Tommaseo tako živo zanimao. Lilienberg je to zatražio od Karla Natalia, a ovaj je odgovorio da je Marinović učio kod Ivana Skakoca, hvarskog biskupa. Bio je u inozemstvu 1811. zbog liječničkog pregleda i to je bio jedini put da je napustio Dalmaciju. Podučavao je djecu u gramatici i retorici, a 1828 postao i kancelarom šibenskog biskupa Filippo Bordinija. Umro je 1839. u dobi od nekih 40 godina. Živo se zanimao za književnost i o književnosti je mnogo znao. Bio je miran čovjek i nije se bavio politikom i političkom subverzijom, ali u mladosti je njegova religioznost bila problematična. Kasnije se vratio vjeri. U službi je bio savjestan i poštovan. Bio je prijatelj s gradonačelnikom Fenzijem, općinskim tajnikom Cortellinijem, s Venturom Vidović i s Tommaseom, s kojim se i dopisivao.³³

Skakoc je bio povezan s hrvatskim fiziokratskim pokretom, koji je dijelom, a možda i u cijelosti bio masonski. Marinović je bio mason, pa se udaljio od vjere. No onda je došlo do nekog obrata i Marinović se vratio crkvi i vjeri, postao biskupovim tajnikom i povukao se u sebe. No o tom generacijskom razočaranju bit će govora niže.

Tommaseova pojava u Šibeniku odrazila se u životu grada. Tommasea su posjećivali gradonačelnik (podestà) Fenzi, sredar Botti, tajnik komune dr. Cortelleni, odvjetnik Begna, odvjetnik Ante Fontana, braća Mistura. Sam Tommaseo nije imao namjere ostati u Šibeniku, već je namjeravao posjetiti svoju rodbinu na Braču, pa otići na kraće u Beč. Tommaseo nije bio sklon austrijskoj vlasti i to nije osobito krio u svojim privatnim razgovorima. Želio je učiti hrvatski, a za učitelja mu se ponudio Špiro Popović, koji je stekao njegovo povjerenje. Sam Tommaseo bio je obuzet studijama i malo je izlazio, a tužio se da su mu, kad je došao, oduzeli knjige zbog propisa o cenzuri. Knjige je dobio 3. studenoga, osim Danteova životopisa. Tu knjigu autora Cesare Bilbija pod naslovom *Vita di Dante in patria ed in esilio* (Turin, 1839) cenzor Ivan Brozović nije našao na popisu zabranjenih knjiga.³⁴ Krajem listopada Tommaseo je otputovao brodom "Baron Stürmer" na jug. Dana 24. listopada stigao je na Hvar, a onda opet na povratku 28

³³ I. P e d e r i n, Uloga Innocenza Čulića ... str. 40.

³⁴ *Ibid.*, 1928/p. A. Martinez Lilienbergu 3. stud. i I. Brozović predjedništvu 31. listopada 1956/p.

listopada. Tamo je posjetio svog školskog druga, koji je bio pretor, i biskupa Filippo Bordinija, čiji je tajnik bio Ante Marinović. Razgovarao je samo o književnosti.

Dana 25. listopada stigao je u Korčulu. Prošetao se gradom i posjetio komunalnog liječnika Michele Solitra kojeg je poznavao od ranije, a zadnji put sreli su se pred nekoliko godina u Milanu. U njegovoj je kući i prenoćio. Soltiro ga je ujutru dopratio sa svojm bratom na brod. U Kotoru se zadržao kratko, nikog nije posjetio i nije išao u bližu okolicu. Na polasku se zadržao u Dubrovniku. Prošetao se najprometnijim ulicama, razgledao crkve i palače, bio je na misi, posjetio je najvažnije dućane i kavane i odvjetnika Ivana Augusta Kaznačića kod kojeg je ostao jedan sat i dao mu neko pismo, o čijem sadržaju redarstvo nije uspjelo saznati ništa. Razgovarao je s nekim znancima među kojima i s carinskim nadzorikom Solitrom.³⁵

Tommaseo je na brodu upoznao njemačkog književnika, kasnog romantičara Heinricha Stieglitz. Stieglitz je bio njemački nacionalist koji je želio izmiriti njemački romantički nacionalizam sa svojim iskonskim neprijateljem - s predožujskom Austrijom čija je vlast bila nadnacionalna. Zbog toga je Stieglitz vidio u Trstu južnu luku Njemačkog Saveza, pozivao je Nijemce da ne sele u stepe Ukrajine, već da koloniziraju Istru što mu je jako zamjerio Ivan Kukuljević Sakcinski. Stieglitz je u njemački putopis po Dalmaciji unio historicizam u opisu Splita i Dioklecianove palače, te pulske Arene. Sam Stieglitz bio je romantički zanesenjak, koji je neprestano putovao nakon samoubojstva žene Charlotte Wilhoft, koja si je u zanosu romantičke čežnje za smrću prerezala žile. Bilo je to samoubojstvo koje je odjeknulo u književnim krugovima Njemačke.³⁶ Tommaseo i Stieglitz upoznali su se i dugo razgovarali na brodu koji je vozio sporo, a u lukama se zadržavao dugo, o čemu je Stieglitz izvijestio u svom putopisu. Stieglitz je opisao Tommasea kao literata od glave do pete u punom smislu te riječi, a k tome i rodoljuba čije rodoljublje se ne vezuje za Dalmaciju pa mu mnogi Dalmatinci

³⁵ Roszner Lilienbergu 20. listopada iz Dubrovnika, *Ibid* 1961/p. Okr. poglavar u Kotoru Lilienbergu 28. listopada 1839. Korčulanski pretor Lilienbergu 29 listopada 1893/p. Sve ovo poslano je 3. studenog 1839. Sedlitzkom. Doušnici su dobro obavili ovaj posao i time zadužili ne samo političko redarstvo, već i znanost. Hvarski pretor predsjedništvu, 6. studenog 1839, *Ibid*. 2215/p Dubrovnik, 14. prosinca 1839. Roszner predsjedništvu, *Ibid*. 2445/p.

³⁶ Ivan P e d e r i n, *Njemački putopisi po Dalmaciji*, Split, 1989. str. 139. Stieglitz je na brodu zapazio i Ivan August Kaznačić. On ga je opisao kao čudaka s dugom bradom u članku "Sila ljubavi", *Zora dalmatinska*, I(1844), br. 24. str. 185 i br. 26, str. 201-02. Evo kako je on opisao Stieglitz: "Crne vatrene oči, pogled dubok, prosto čelo, rjedak ali živahan govor, berz i zapusten hod, brada gusta i dugacka..."

zamjeraju da zapostavlja njegov hrvatskog jezika, da je izdao Dalmaciju u korist Italije i sl. Tommaseovo talijansko rodoljublje Stieglitz je opisao kao vitešku pustolovinu. K tome je Tommaseo katolik i kozmopolitski orijentirani pisac univerzalne kulture, republikanac, sklon katoličkoj teokraciji.³⁷ Dakle, kako uostalom naprijed vidjesmo, nije bio pristalica savojske dinastije i zamišljao je Italiju kao federaciju na čelu s papom,³⁸ u čemu se povodio za Vincenzom Giobertijem.

Nadalje je Stieglitz pisao da je za Tommasea pisanje nešto kao obavljanje ozbiljnog i svetog poslanja. K tome je Tommaseo vrlo plodan pisac.

Njegovo je glavno djelo rječnik sinonima. Tommaseo uživa velik ugled u Dalmaciji, i to osobito među svećenicima, i to onima koji žele ujedinjenje Dalmacije s maticom Hrvatskom.

Razgovor ove dvojice o njemačkoj književnosti protekao je s mnogo manje razumjevanja jer je Stieglitz, koji je bio kasno romantički njemački nacionalist, vidio u Goetheu ponos Njemačke, pa je osporio svakom tko nije čitao Goethea u izvorniku, pravo da o njemu sudi isto kao što je priznao da ne može onako dobro suditi o Danteu kao što sudi Talijan. Goethe, međutim, nije bio nacionalni pjesnik, književnost je za nj bila svjetski fenomen (Weltliteratur), a njegovo stvaranje dijeli se na strasburško razdoblje, koje se stavlja u okvir Sturm-und-Dranga, i na razdoblje klasike, a to je razdoblje poslije njegova puta u Italiju. Iako su neka njegova djela kao *Die Wahl verwandschaften* i *Wilhelm Meister*, igrala ulogu kod romantičara, on nije bio romantičar kao Stieglitz, a Stieglitz ga nije ni shvaćao kao romantičara, već kao nacionalnog pjesnika koji je Njemačku i njezinu književnost učinio velikima. Na Goethea se inače njemački nacionalizan nije pozivao, a ni nacionalni ni liberalni pokreti drugih naroda. No Goethe je u francuskoj i talijanskoj književnosti doživljavao kao romantičar.³⁹

Daljnji razgovor dvojice pisaca bio je nesporazum. Stieglitz je zamjerio Tommaseu to što je Tommaseo držao da Niebuhr mnogo duguje Vicou, ali to ne

³⁷ I. P e d e r i n, Austrijske Lloyd i turizam u Hrvatskoj, *Adriaticamaritima Centra JAZU u Zadru*, sv. II(1978) H. Stieglitz je napisao putopis pod naslovom *Istrien und Dalmatien, Briefe und Erinnerungen*, Stuttgart und Tübingen 1845. str. 146/f.

³⁸ I. K a t u š i ć, *Vječno progonoštvo Nikole Tommasea*, Zagreb 1975, str. 62.

³⁹ Fritz S t r i c h, *Goethe und die Wältliteratur*, Bern, 1957, str. 78, 80; Ewald G e i s s l e r, *Panuropa in der deutschen Dichtung der Gegenwart*, Langensalza, 1930. vidio je u Goetheu začetnika jedne struje u njemačkoj književnosti koja je naginjala kozmopolitizmu i pokazivala nedostatak osjećaja za nacionalne vrijednosti.

priznaje, pa ga je napao da hvali Rosminija, a ne priznaje njemačku filozofiju. Razlika je među ovom dvojicom bila svakako vrlo velika. Za Stieglitz je njemačka književnost bila zatvoreni sustav nacionalnih vrijednosti suprostavljen drugim nacijama. Taj sustav vrijednosti bio je učitelj nacije i element koji naciji daje oblik i sadržaj. Tommaseo pak nije slično shvaćao talijansku književnost, kojoj je pripadao, a imao je živ odnos prema francuskoj književnosti, kasnije će razviti još i odnos prema hrvatskoj i grčkoj književnosti. Odnos prema njemačkoj književnosti ne zamjećuje se kod Tommasea. No i Stieglitz se po svom shvaćanju književnosti ovim bitno udaljio od romantičara koji su bili protiv književnog tržišta, protiv toga da umjetnost bude regulator javnog interesa, protiv popularne književnosti i protiv građanstva koje želi samo gospodarski uspjeh.⁴⁰ Stieglitz se u ovom razgovoru pokazao bliskim liberalnoj književnoj kritici, koja se u Njemačkoj vezala uz ideološki aparat i gospodarsku konkurenciju u svom obraćanju čitateljstvu. Ta kritika vezivala se bliže uz znanost a približila je i književnost kritici. Stieglitz je bio posebno blizak Georgu Gottfriedu Gervinusu koji je u Goetheu i Weimarskoj klasici vidio vrhunac njemačke književnosti. Kod Stieglitza je kao i kod liberala književnost politizirana i historizirana i vezana za naobraženu elitu pa on s Tommaseom razgovara kao opunomoćeni član te elite jednog naroda s opunomoćenim članom elite drugog naroda. Njegov nazor da Goethea može do kraja shvatiti samo Nijemac, a Dantea samo Talijan potječe od uvjerenja da književnost, kao i država, moraju biti ukorjenjeni u narodu. Stieglitz održava držanje književne kritike njemačkog realizma koji zna biti preskriptivna pa i dogmatična u svojoj želji da regulira književnost u produkciji i recepciji.⁴¹

Za razliku od Stieglitza Tommasea je mnogo teže smjestiti u neki okvir. Kod njega se ne opaža nikakav sustav, on je sav prosvjed, sav suprostavljen paternalističkoj austrijskoj državi, etatizmu i njezinim vrijednostima u svojoj uvijek zanjihanoj, neukrotivoj i buntovnoj individualnosti.

Za razliku od razgovora sa Stieglitzom Tommaseovi dodiri sa dalmatinskim rodoljubima pokazali su se plodnima, pa možemo reći da je

⁴⁰ *Geschichte der deutschen Literaturkritik (1730-1980)* mit Beiträgen von Klaus L. Berghahn, Russel A. Bermann, Peter Uwe Hohendahl, Jochan Schulte-Sasse und Bernard Zimmermann, herausgegeben von Peter Uwe Hohendahl, Stuttgart 1985. Jochan Schulte Sasse, *Der Begriff der Literaturkritik in der Romantik*, str 76-126.

⁴¹ *Ibid.* Peter Uwe Hohendahl, *Literaturkritik in der Epoche des Liberalismus (1820-1870)*.

Tommaseovim putovanjem ostvario ono čega se austrijsko redarstvo bojalo, a to je utjecaj na ilirizam.⁴² Tu prije svega valja istaknuti njegovo drugovanje sa Špirom Popovićem, koji ga je učio jeziku njegove majke Katarine Kevešić, ako ga je Tommaseo uopće bio zaboravio. Tommaseo se još dugo dopisivao sa Popovićem a ta pisma nisu išla uvijek poštom. Ponekad ih je Tommaseo davao kapetanima brodova što su plovili u Šibenik jer je slutio da redarstvo čita njegova pisma na pošti. Popović je bio Srbin, ali je prionuo uz ilirizam pa je pisao Tommaseu o borbama za emancipaciju Hrvatske od Ugarske. Tommaseo je kritizirao neke postupke Miloša Obrenovića i Petra Petrovića Njogoša i živo se zanimao na nacionalne pokrete u Hrvata, Srba i Crnogoraca pače i Bugara. Ova dvojica slali su jedan drugome knjige, a te knjige bile su Tommaseu glavni izvor za poznavanje kulture, književnosti i politike južnih Slavena. Plod tog prijateljstva bile su, kako je poznato Iskrice i Tommaseova zbirka narodnih pjesama. Popović je u tim djelima sudjelovao prije svega u tehničkom pogledu. On bi pregledao tekstove i davao Tommaseu savjete da bi jezik bio što bliži narodnom jeziku. Tommaseo je u Slavenima vidio narod budućnosti neiskvaren kulturom. On je bio polonofil i protivnik carske Rusije. Popović je pomagao Tommaseu kod skupljanja i bilježenja narodnih pjesama.⁴³

Tommaseo je na brodu "Baron Stürmer" osim Stieglitza upoznao i svoju sugrađanku, pjesnikinju Anu Vidovićevu i njezinog supruga Marka Antuna Vidovića, činovnika u dubrovačkoj preturi, pa je taj brod time postao pravim književnim *cenaculumom*. Oni su njemu kasnije slali stihove, a on se njima također obraćao u stihovima. Tommaseo je ostao u pjesničkoj vezi sa supruzima Vidović koji su mu davali savjete prilikom prevođenja hrvatskih pjesama na talijanski.⁴⁴

Tommaseo je onda otišao u Trogir i tu odsjeo u kući Josipa Dragazzo⁴⁵ s čijom je ženom bio u rodbinskim vezama. Posjetio je Ivana Luku Garagnina, fiziokratskog pisca i nekadašnjeg masona, ali ga nije našao kod kuće. Potom je posjetio Nutrizia, vjerovatno Petra Nutrizia Grisogona, također fiziokratskog pisca

⁴² To uočava i njegov životopisac Raffaele C i a m p i n i, *Vita di Niccolò Tommaseo*, Firenze 1945, str. 287-99.

⁴³ Mate Z o r i ć, Niccolò Tommaseo e il suo "maestro d'ilirico" *Studia romanica et anglica zagrabienisa*, 1958, num. 6, str 63-86.

⁴⁴ Mate Z o r i ć, Nikola Tommaseo i pjesnikinja Ana Vidovićeva iz Šibenika, *Filologija*, 1970, br.6, str. 335-352.

⁴⁵ Giuseppe P r a g a, Il ritorno di Niccolò Tommaseo dal primo esilio, *Archivio storico per la Dalmazia*, anno XII, vol. XXIV (1938) fasc. 143. str. 403-33. Izvješće pretora Ferdinarda Peršića od 12. stud. 1839.

i svog prijatelja iz školskih dana. Iza toga otišao je na Brač.⁴⁶ Najprije je otišao u Postira gdje je odsjeo kod obitelji Hranvetti. Slijedećeg dana otišao je u Nerežišće i odsjeo kod obitelji svoje pokojne majke. Vratio se do Postira pa u Šibenik. Na Braču je govorio nešto protiv Austrije i protiv cenzure. Kad mu je netko kazao da bi bilo dobro da on ostane u domovini, odgovorio je da bi to učinio kad bi Dalmaciji mogao biti od koristi. S obzirom da u to sumnja, prebivat će i dalje u Italiji, i to u Mlecima ili Milanu, a povremeno će navraćati u Dalmaciju. Tommaseo nije bio rodoljub režimskog tipa koji traži mjesto u austrijskom činovništvu, a nije bio ni rodoljub ilirskog tipa, za to je bio odviše svjetski čovjek.

Tommaseo se vratio u Šibenik i posjetio obitelj svoga šogora Barchettija u Tisnome. U Šibeniku je živio povučeno, mnogo je radio i družio se sa Giovannijem Battista Fenzijem, s dva brata Cortellini, s Pietrom Pinazza, s liječnikom Gjadrovim, s Antom Semonićem i Špirom Popovićem koji ga je podučavao u "lingua salva". Njegovo vladanje nije razdražilo vlast koja ga je neprestano motrila s najvećom sumnjičavošću i pomnjom, no tu i tamo bi kazao nešto loše o vlasti. Vlast je pak pratila svaki njegov korak i o svemu javljala Sedlnitzkom u Beč. Poslao je neke članke novina, ali oni nisu izišli pa se on zbog toga tužio prijateljima. Sredinom studenoga otputovao je u Mletke.⁴⁷

Tommaseo je otišao u Mletke, a zadarski okružni poglavar je i dalje razmišljao da li će se Tommaseu dati putovnica za Lombardsko-mletačku kraljevinu ili će ta putovnica ostati ograničena samo za Mletke s obzirom da je Tommaseo politički bio krajnje sumnjiv i pod stalnom redarstvenom prismotrom.⁴⁸ Redarstvo je grozničavo tražilo vijesti o Tommaseu pa su doušnici znali slati i izmišljene vijesti samo da bi izgledalo da su obavili svoj posao.⁴⁹

Cenzura je tada, 1840. u dogovoru sa Sedlnitzkim zabranila njegovo djelo "Dall' Italia libri cinque" urvrdivši da je autor tog djela, što je predloženo anonimno, "poznati literat" Tommaseo.⁵⁰ Djelo je ocijenjeno kao "subverzivno" jer je pisac optužio sve talijanske knezove, a osobito Carla Alberta i Grgura XVI. kao krivce za talijanske nedaće. Osim toga Tommaseo je u tom djelu tražio reformu čudoređa, obnovu vjere i ukidanje papine svjetovne vlasti. Prije Giobertija on je

⁴⁶ *Ibid.* Trogir, 5. stud. 1839. 2058/p i 2027/p.

⁴⁷ *Ibid.* Šibenik, 18. stud. 1839. Karlo Natali Lilienbergu, 2124/p.

⁴⁸ HAZd, Kut. 259 XII/1/2, 2310/p. 29. rujna 1841.

⁴⁹ HAZd, Kut. 260 XIII/1-2 115/p. Zadar, 12 siječnja 1841.

⁵⁰ HAZd, Kut. 246 XI/2-4, 514.

tražio da se katolicizam izmiri sa liberalizmom ističući da bez Krista nema slobode.⁵¹

Prilikom razmatranja Tommaseova boravka u Šibeniku ne smije se zaboraviti njegovo dugogodišnje prijateljstvo i dopisivanje s Antom Marinovićem koje je on opisao u djelu "Dell' animo e dell' ingengo di Antonio Marinovich, Memorie" (Mleci 1840). Bilo je to tipično dugogodišnje romantično prijateljstvo dvojice intelektualaca, jedno od onakvih koje bilježe gotovo sve povijesti romantičkih književnosti.⁵² Kako je Marinović baš tada umro Tommaseo mu se odužio jednim opširnim životopisom u kojem je Tommaseo po svom običaju izazivao i omalovažavao poetike južnohrvatskih životopisaca⁵³ i njihov stil onako kako se suprostavljao zapravo svemu čemu se bilo moguće suprostaviti.

Tommaseo je počeo s jednim javnim pokajanjem što je za Dalmaciju učinio malo i odmah zatim prešao na prikaz Marinovićevog karaktera. Njega je opisao kao čovjeka "che combatuta e pur tranquilla la vita, che nelle angustie della privata fortuna piegò la fronte, ma tenne più che mai lavato il pensiero, a dal dolore trasse forza a perfezionare se stesso". Tu je Tommaseo izdao poetiku životopisa koji se može pisati samo o značajnom čovjeku⁵⁴ što Marinović nije bio, odnosno Tommaseo je regresivnost njegova karaktera napravio značajnom. No ovakav lik spada nekako u austrijski *biedermeier*. To skromno JA koje ostaje ograničeno na unutarnji svijet i doživljava književne i političke ideale udaljene od građanskog ideala mira i zadovoljstva.⁵⁵ Marinović je živio u istoj državi i u istim političkim prilikama kao austrijski pisci pa je mogao slično doživljavati svijet.

Tommaseo je nastavio s osudom mletačkih vlasti u Dalmaciji. San Marco dakle nije bio njegov ideal. Onda je počeo Marinovićev životopis opisom njegova oca koji je imao "ingegno ornato d'urbana eleganza" što spada u stereotipe biografizma. Tommaseo nastavlja kako Marinovića podučava Ivan Skakoc, a on čita francuske knjige i prevodi ih, ali mora raditi u očevu dućanu. I Tommaseo je morao raditi u

⁵¹ G. P. B e r t i, *Op. cit.* 348.

⁵² Paul K l u c k h o h n, *Das Ideengut der deutschen Romantik*, 5-1966, str. 61-62.

⁵³ Ivan P e d e r i n, Dubrovačka životopisna književnost i njezini izdanci, *Croatica Christiana Periodica*, XII(1988) br. 22.

⁵⁴ André M a u r o i s, *Aspects de la Biographie*, Paris, 1928, str 55.

⁵⁵ Wilhelm R i e t a k, *Das Lebensgefühl des "Biedermeiers" in der Österreichischen Dichtung*, Wien-Leipzig, 1931, str.4-5.

očevu dućanu pa je to bio jedan od razloga zašto nije htio živjeti u Šibeniku.⁵⁶ Postupajući ovako Tommaseo je taj životopis oslonio na duhovnu srodnost s Antom Marinovićem i hrabro se približio opasnosti da s Marinovićevim životopisom napiše svoju autobiografiju.⁵⁷ Potom je Tommaseo opisao Marinovičeva starijeg prijatelja, svećenika Jerolima Draganića Vrančića, kolegu sa studija Melchiorre Casarottija. Draganić je živio u "dostojanstvenom siromaštvu" ne želeći časti, osuđivao je Napoleona, a njegovo Carstvo je nazivao "čudovišnim divom". Smatrao je da Dalmacija nikad neće doći do blagostanja od same poljoprivrede bez industrije, a time čini Marinovića privrženikom fiziokratskog pokreta kojem je pripadao i Skakoc.⁵⁸ Taj pokret je u doba restauracije već bio ugašen. Sam Draganić bio je tip razočaranog usamljenika individualista. Digresija o Draganiću svrstava u tom smislu Marinovića pa Tommaseo s Draganićem dopunjuje Marinovićevu ličnost. Draganić odvrća Marinovića od namjere da se posve preda književnosti koja je "boriosa e sfaccendata" pa je malo ljudi koji mogu živjeti od književnosti. Tu ova biografija opet zvuči autobiografski, jer Tommaseo je bio taj koji je živio od književnosti i ovim se tužio da je taj kruh tvrd. Draganića je privlačila enciklopedija i Voltaire, ali je on uviđao apsurdne u "filozofanata" prošlog XVIII. st. Ovdje Tommaseo nije oprezan, tu radije progovara njegova romantička odbojnost prema prosvjetiteljstvu i njegovoj ireligioznosti. No lik Draganića sad se sve više prepliće s Marinovićevim likom. Ivan Katušić nalazi da ovaj životopis sadrži elemente *memoira*, dnevnika, biografije, epistolarija u opisu Marinovićeve promašenosti.⁵⁹

Tommaseo nastavlja Marinovićev životopis s prikazom njegova čitanja knjiga koje mu je on slao, pa se sada Marinovićev lik u svom naglašenom individualizmu sve više prepliće s likom samog Tommasea i njegovim neukrotivim individualizmom. Njihovo dopisivanje odvija se sada u stihovima dok Marinović čita Rousseaua i to njegovo djelo *Les Confessions*, dakle Rousseauovu autobiografiju, pa *Contrat social* i ne slaže se s Rousseauom. On šalje Tommaseu pjesme na koje mu on stavlja primjedbe, a Tommaseo nastavlja njegov životopis s objavljivanjem te korespondencije. On to ne čini u namjeri da ostvari znanstvenu dokumentarnost, već

⁵⁶ Ivan K a t u š i ć, *Op. cit.*, str. 24.

⁵⁷ Jan R o m e i n, *Die Biographie, Einführung in ihre Geschichte und ihre Problematik*, Bern, 1940. str. 81 (Naslov izvornika, *De biografieen inleiding*).

⁵⁸ I. P e d e r i n, Fiziokratski pisci u Dalmacijiu XVIII. stoljeću. *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine*, X(1984) br. 1-2

⁵⁹ I. K a t u š i ć, *Op. cit.* str. 121.

da Marinovićev životopis preraste u spomenik njihova romantičkog prijateljstva. Predmet te korespondencije je prikaz čitanja kao doživljaja, a ne samih knjiga. Baš u čitanju ostvaruje se njihova romantička individualnost. Epizoda o samoubojstvu Marinovićeva prijatelja M. dodaje njihovu prijateljstvu pesimizam. M. se ubio u ludilu, a njegova smrt znači izdizanje nad svakidašnjicu, ulazak u sveobuhvatnost i vezu sa silama onoga svijeta⁶⁰ - jer M. je poludio i smatra da je opsjednut đavlom, prije samoubojstva dijeli novac prosjacima. Prijateljstvo ove dvojice Tommaseo opisuje kao nadilaženje materijalnog svijeta pa Marinović piše Tommaseu: "Per me voi siete qui sempre, a le spirito vostro gira ognora intorno a me. Io vi veggo, v' ascolto; ed il cuore co' suoi battiti m' avverte ch' io non m' ingamo." Marinović je opisao svoj regresivni bijeg u skromnost i svoj rad za šibenskog biskupa Filippa Bordinija čiji je on bio tajnik. No on nije prihvatio građanske vrline, marljivost i štedljivost", već im se rugao sa svojim "Versi giocosi" u kojima je opisao svoju lijenost oplodenu načitanošću. No Marinovićeva ironija usmjerena je i na njegovu načitanost koja se nalazi na dohvat njegove destruktivne lijenosti. U tome je Marinovićevo držanje držanje genija koji pali svoje rukopise, a njegova ironija, kako reče Friedrich Schlegel, romantična je ironija borbe bezuvjetnoga i uvjetnoga.⁶¹

Io qui mi vivo da ver poltrone,
Che la poltroneria mi da la vita:
Magio ciò che mi basta, e cose buone;
(...)
Soavemen te dormo tutta notte
Perchè del sonno son grande amatore:
E dico, come Sancio in Don Chishiotte:
Benedetto chi primo fu inventore
Del sonno...
(...)
Confesso il mio peccato e dico schietto,
Che nel verno ci ho gusto a stare a letto.
"La gola e l' sonno e l' oziose piumme
Hanno dal mondo ogni virtù sbandita",
Dice il Petrarca, e folle è chi presume
Dargli però sul viso una menitita.

⁶⁰ P. Kluckhohn, *Op. cit.* str. 50-52.

⁶¹ *Ibid.*, str. 19.

La gola è un vizio che sempre fa male,
E fa ridere il medico e l' speziale.

(...)

Dica pur Dante che seggendo in piuma
In fama non si vien, nè sotto coltre.
Vero è che che la notte e l' di consuma
Senza farnulla e nel letto si poltre,
Nessun vestigio in terra può lasciare
Di sè, perchè non usa camminare.
Ma so ben io perchè quel gran poeta
Cotal sentenza ne viene cantando.

Tommaseo je završio ovaj rad s jednim zaključkom o Dalmaciji koji je u pedesetim godinama razrađivan u putopisima J. G. Kohla i Ide von Dürignsfedl:⁶² "Variato il terreno di montagna ignuda, di poggio ridente, di pianura, di valle, di spiaggia, d' isola, di penisola, di peduli: vicina Italia, Germania, Grecia, Turchia; e delle razze illirica, italiana, greca, turca, ungherese, germogli; e dell' italiana pugliesi, toscani, veneti, bergamaschi: note più o meno le lingue salva, italiana, latina, tedesca, francese; il rito greco e il cattolico, l' alfabeto latino, il glagolitico, il serviano: rovine romane, monete greche, opere del Sanmichieli e del Tintoretto: memorie recenti di reggimento quasi popolare in Poglizze, d' aristocratico in Ragusa, di misto nel Montenero, e di statuti manicipali qua e là; vestigi di feudo, fittaioli, mezzaioli, coltivatori di suo: vivi ancora ambasciatori a più corti d'Europa, governatori di provincie, generali d' eserciti, soldati con al petto le insegne della Legion d' onore: il possidente in Italia, il negoziante in America e nell' Oriente; il marinaio guerriero di Cattaro, l' unile noleggiatore, il pescatore di spugne, di coralli, di tonni; l' assassino magnanimo il morlacco ospitale, il montenegrino selvaggio; lo studente atillato, la donna ragusea, la sposa di Sabbioncello del cappello piumato, la vregine del contado con pedenti dal berretto monete: la madre abbandonata che serba al figliolo la camicia insanguinata del padre ucciso nelle montagne natie: i mustacchi virili e il pizzo effeminato, il cangiario del manico argentato e il temperino inglese,..."

Ovaj zaključak može mnogo reći o Tommaseu kao ličnosti i polazištima za njegov rad. U osnovi njegova romantičkog doživljaja svijeta i domovine bio je jedan

⁶² Ivan P e d e r i n, *Njemački putopisi po Dalmaciji*, Split 1989.

strahovit gubitak ideala. Serenissima nije bila njegov ideal, a to nije bilo ni prosvjetiteljstvo ni Napoleon. Zbog toga Tommaseo bira za predmet životopisa Marinovića, regresivnog genija, čije je veliko djelo potpuna pasivnost, regresivnost i veličanje vlastitog neuspjeha. Ovim buntovni Tommaseo ironizira životopis prosvjetiteljstva i razdoblja otkrića čije je polazište slava glavnog junaka. Ta slava osniva se na hrabrosti i pustolovnosti, tu je životopis blizak pustolovnom i pikarskom romanu, a kasnije se slava osniva i ostvaruje u primjeni znanstvenih dostignuća.⁶³ Njegov zavičaj Dalmacija - a Marinović je književni znak za tu Dalmaciju, potpuna je praznina, ona je doživjela neuspjeh na svim područjima. Francusko razdoblje, kako ga je doživio Tommaseo, nije bilo razdoblje uspjeha, već doba moralnog i političkog sloma, doba u koje se fiziokratski pokret ugasio, a na kraju tog doba narod je potaknut od franjevaca ustao protiv nove vlasti. Tommaseo je pobjegao od te i takve Dalmacije u svijetu književnosti, u Italiji, u književni profesionalizam sa svim svojim nestalnostima i nesigurnošću, dok je Marinović pobjegao u pasivnost i samoironiju. Zanimljivo je vidjeti o čemu su se ova dvojica dopisivala. Marinović mu je pisao razočaran jer se nadao da će biskup naložiti župnicima da podučavaju seljake u novim poljodjelskim metodama što je bio program fiziokrata. Tommaseo mu je preporučio osnivanje katedre za proučavanje prirodnih znanosti. Marinović o pobudama Frana M. Appendinija da se pišu životopisi značajnih Dalmatinaca, pa o dosadnim nizovima životopisa biskupa i kardinala. Pisao mu je o ustanku bosanskih muslimana 1830, o Mlecima koji su ugasili kulturu svilca ("barbaramente spento al veneto governo"). Svilarstvo je pak bilo jedna od glavnih preporuka fiziokratskog pokreta. Sve, baš sve o čemu su se oni dopisivali bilo je neuspjeh Dalmacije, a Dalmacija dvadesetih i tridesetih godina kao da je znala samo za neuspjehe. Neuspjeh je bio oličen u liku Ante Marinovića i u tom liku Tommaseo je razvio svoj *Weltschmerz*, a to je duševno stanje otuđenja, distanciranja idealističkog čovjeka od građanskog društva na kojem počiva romantizam. No to otuđenje ne događa se bez štete po dušu romantičkog pisca. Ta "bolest" romantičara potječe od recepcije Goetheova *Werthera* u romantizmu (*Wertherkrankheit*). Romantičari su sebe smatrali ljudima bez korijena i domovine

⁶³ Helmut Scherer, *Biographie, Studien zur Funktion und zum Wandel einer literarischen Gattung vom 18. Jahrhundert bis zur Gegenwart*, Stuttgart 1979, str. 36-37.

i zauzimali su s tim u vezi naglašeno neozbiljno i neodgovorno građansko držanje.⁶⁴ Prema društvu su se oni odnosili s ironijom. Baš to držanje ističe Ante Marinović u svojim "Versi giocosi", pjesmom punom ironije, a zapravo romantičke samoironije koja je bliski susjed bola i čeznje,⁶⁵ ironija u kojoj se čovjek izdiže nad svoje djelo u osjećaju nezadržive moći duha koji ne vidi pred sobom zapreka. Marinovićev humor i ironija imaju karakter romantičkog oslobođanja od svijeta i izdizanja duha nad svijet. Marinović se svojom negativnošću odnosa prema svijetu duhovno izdiže nad tričavost svakidašnjice. Uzvišenost i humor ovim postaju braća.⁶⁶ Marinović bi dakle bio neki dalmatinski Werther.⁶⁷

Tommaseo je u Mlecima uživao status "pomilovanog političkog emigranta" ("der begnadigte politische Flüchtling"), pritajio se pa je mletačko redarstvo 7. rujna 1845. priopćilo "da nije dao povoda nepovoljnim opažanjima u političkom smislu, te da se je ponajviše bavio književnošću". Zbog toga je 1846. dobio putovnicu da ode u Firenzu.⁶⁸ U Firenzi je ostao nekoliko mjeseci i u listopadu se vratio u Mletke, a iz Mletaka je otišao u Šibenik.⁶⁹ No tada je šef zadarskog redarstva doznao da je u Firenzu stigao neki Julien iz Pariza, "stari konvencionalist" i privrženik Robespierreovih ideja te da je na nekom kongresu govorio o promjenama što predstoje u Italiji. On je smatrao da će glava tog pokreta biti sam papa. Među njegovim privrženicima je bivši pretor u Dalmaciji Pellegrini, koji je inače Tommaseov prijatelj.⁷⁰

Austrija je bila velevlast koja je imala najbolje redarstvo u Evropi i najbolju špijunažu. Zadar je bio jedan od središta te međunarodne špijunaže, što još

⁶⁴ H. A. K o r f f, Geist der Goethezeit, Versuch einer ideellen Entwicklung der klassisch-romantischen Literaturgeschichte, Teil 1. Sturm und Drang, Leipzig 4-1958. str. 10-11. 45-46.

⁶⁵ Paul K l u c k h o h n, op. cit. str. 19.

⁶⁶ H. A. K o r f f, Geist der Goethezeit, III. Frühromantik, Leipzig 6-1957. str. 252, 287. Valja ipak reći da Mario R u p p o, *Tommaseo Brescia* 1950, ne svrstava Tommaseo bez daljnijega u romantizam.

⁶⁷ O pitanjima sentimentalizma u Tommaseovu doživljaju svijeta vidjeti još I Problemi del romantismo nel pensiero di Niccolò Tommaseo, *La Rivista dalmatica*, XI (1929) fasc. 1. str. 16.

⁶⁸ HAZd, Kut. 305. 1845. XII/3-2 Revolutionäre, 2248/o, Kut. 315, 1846. XII/5-2 1586/p.

⁶⁹ HAZd, Kut. 315. XII/5-2 2510/p.

⁷⁰ Gaetano Crespi, direktor zadarskog redarstva predsjedništvu 29. listopada 1846. Kut. 315 XII/3-2 2435/p.

nije istraženo, no ta vlast bila je u situaciji da je jedva u koga mogla imati povjerenja, jer su joj i njezini vlastiti činovnici kao Pellegrini, znali okrenuti leđa. U slučaju Tommasea i mnogih drugih, vlast je morala ostati pri sumnji i vrlo suptilnim metodama da, pridržavajući se otmjenosti koja se pristoji tako sjajnom redarstvu kakvo je bilo austrijsko, prodre u njegove skrovite misli i namjere i da nagađa što bi Tommaseo sve mogao učiniti i što će učiniti u budućnosti.

Tu valja reći da su visoki austrijski činovnik Gabrijel Ivačić, biskup Godeassi i Bertić podupirali izdavanje Tommaseovih djela tako da su svaki svom krugu preporučali da se za ta djela predbroje, dok su se ona spremala za tisak.⁷¹ Bio je to uobičajeni postupak tiskanja knjiga u zemljama s još nerazvijenim tržištem. Tiskar, kojem bi neki pisac predložio rukopis za objavljivanje razaslao bi poziv k predbrojki. Ako bi zanimanje bilo manje ili više veliko on bi rukopis tiskao i bio siguran da neće izgubiti novac. Dakako, poziv k predbrojci upućivao se onom sloju naobraženih ljudi koji je, kako smo naprijed vidjeli, odgojila cenzura, a to je bio sloj ljudi što su kroz školovanje i rad bili zadojeni državnom ideologijom, dakle činovnici, svećenici i nastavnici, tu i tamo i poneki zemljoposjednik.

Vlast je mogla mnogo pomoći knjižaru, odnosno piscu, na pr. ako bi preporučila činovnicima odnosno svećenicima ili učiteljima da se na knjigu predbroje ili da sama otkupi veći ili manji dio naklade i besplatno ga podijeli činovnicima i svećenicima.⁷²

Sam Tommaseo bio je sklon objavljivati i u Austriji pa je neke svoje rukopise o Dalmaciji 1847. nudio za tisak Austrijskom Lloydu u Trstu. Lloyd je okupljao pisce i slikare iz reklamnih razloga, a i zato što je želio igrati neku političku ulogu u Dalmaciji i uopće na Jadranu. O pitanju Tommaseovih rukopisa direktor Lloyda Karl Ludwig von Bruck savjetovao se s guvernerom u Zadru Augustom von Turszkim, a okružni poglavar i vladin savjetnik Gabrijel Ivačić nije se suprostavljao Tommaseovu prijedlogu i spominjao ga je u pismima kao "poznatog književnika" - "noto litterato Tommaseo nativo de Sebenico e dimorante da qualche tempo a Venezia" i smatrao da mu se može izdati putovnica, jer Tommaseo je opet

⁷¹ HAZd, Kut. 317 I/2-3 1666/p Zadar, 14. srpnja 1847.

⁷² I. P e d e r i n, Dalmatinski pisci, urednici i čitatelji u očima austrijske cenzure, *Dubrovnik*, XXXI (1987) br. 3-4/1988, str.9

želio u Firenzu. No ta putovnica mogla mu se izdati tek onda kad se s tim 26. kolovoza 1847. složio Sedlnitzky.⁷³

Činilo se da se stvorilo prijateljstvo između austrijskog redarstva i liberala. No već 12. travnja 1848. predsjedništvo javlja svim okružnim poglavarima i direktorima redarstva u Dalmaciji da se Seismit-Dida i Solitro spremaju doći iz Mletaka u Dalmaciju s nekim proglasom kojim pozivlju Dalmatince da se pridruže mletačkoj revoluciji što se sprema. Predsjedništvo se pribojavalo da bi s njima mogli doći Dalmatinci što su studirali na sveučilištu u Padovi. Predsjedništvo je nadalje javljalo da je Tomaseo upozoren da ostane miran i da ne ometa red i mir revolucionarnim djelatnostima.⁷⁴

Tommaseo se u to doba dopisivao sa svojim prijateljima, slikarom Giovannijem Salghettijem Driolijem u Zadru i pisao mu 22. svibnja 1847. kako žali što neće moći doći u Dalmaciju.⁷⁵

Tommaseo nije poslušao savjete vlasti pa je postao ministrom kulture u vladi Daniele Marina. U Dalmaciji je bilo revolucionarnih vrenja koja nisu uspjela, a revolucija u Mlecima ugašena je pa je Ministarstvo unutrašnjih poslova u Beču (*Ministerium des Innern*) poslalo 22. travnja 1850. okružnicu svim okružnim poglavarima u Dalmaciji kojim je tražilo popise svih što su zadnjih godina sudjelovali u revoluciji pa su izbjegli. Za svako od tih ljudi valjalo je navesti ime, prezime, dob, mjesto i dan rođenja, način na koji su sudjelovali u revoluciji, prilike i mjesto u kojim žive.⁷⁶

Austrijska špijunaža nastavila je s istraživanjem djelatnosti izbjeglih revolucionara pa je javljala okružnim poglavarima u Dalmaciji ono što je moglo biti zanimljivo za njih. Dana 21. lipnja 1850. Ministarstvo je javilo okružnim poglavarima u Dalmaciji da talijanski komiteti djeluju u Krfu i na Malti. Prvi je pod utjecajem Tommasea i Grazianija i nastoji stupiti u vezu s mađarskim emigrantima preko F. Pizzarde, samog Tommasea, pa preko D. Laminiija i G. Mazziniija u Carigradu. Oni žele vršiti propagandu u Dalmaciji. Uz Tommasea su i dva odbjegli svećenika, oba iz Dalmacije, i to Luka Lazaneo i Mazuchetto koji namjeravaju doći u Dalmaciju i tamo širiti revolucionarne ideje. Komitet na Krfu održava bliske veze s

⁷³ HAZd, Kut. 321 VI/1-3 101/p. 24 travnja 1847. *Ibid.* 1065/p. Trst, 29. travnja 1847. *Ibid.* Kut. 327 XII/5- 2, Zadar 14. kolovoza 1847. 911/p i 1997/p.

⁷⁴ HAZd, Kut. 337 XII/2-1 796/p.

⁷⁵ HAZd, Sabirni centar u Šibeniku, Fond Tommaseo - Artale

⁷⁶ HAZd, Kut. 361 XII/2-1 636/p.

komitetom u La Valetti na Malti. Vežu održava mali brig "La Giuditta" koji plovi između jednog i drugog otoka i vije britansku zastavu.⁷⁷

Redarstvo je u Dalmaciji već imalo obavještenja o djelatnosti emigranata na Krfu pa je odgovorilo ministarstvu 30. lipnja 1850. Prema tom odgovoru Tommaseo je bio na čelu Krfskog odbora, on je bio jedan od najvažnijih ljudi u revolucionarnom pokretu u Mlecima. Osim toga, on je bio osoba povjerenja revolucionara u Parizu pa ga je feldmaršal Radetzky isključio iz amnestije. Zbog toga je on pobjegao u Grčku i sad djeluje na Krfu. Uz njega su dva svećenika - Luka Lazaneo iz Postira na Braču, koji je također sudjelovao u revoluciji u Mlecima. Okružni administrator Bettera javljao je iz Splita 25. lipnja 1850. da su veza s mletačkom revolucijom imali još svećenik Josip Fama koji je dugo živio u Mlecima. On se laicizirao i bio adutantom talijanskog generala Antoninija. Osim toga s revolucijom je bio povezan i Splitsanin Ivan Ergovac, student teologije, koji je napustio sjemenište iako je već bio rekao misu. On je živio u Mlecima tako što je podučavao đake. U revoluciji je sudjelovao i Ivanov brat, knjigoveža Juraj Ergovac. On se istakao hrabrošću pa je i ranjen. Luka Lezaneo bio je jedan od najgorljivijih polaznika "Pučkog kruga" (Circolo Popolare). Njega je redarstvo opisalo kao vrlo opasnog agitatora i jednog od četrdesetorice koji su prognani iz Carevine.⁷⁸ Tadašnji austrijski ministar unutrašnjih poslova Beutz pisao je 11. studenog 1851. u Zadar⁷⁹ da doznaje s Krfa da talijanski Nadzorni komitet u Londonu namjerava izdati Tommaseovo djelo "Roma e il Mondo" koje demokratski krugovi očekuju s velikim zanimanjem pa se ti krugovi spremaju ilegalno uvesti 200 primjeraka iz Francuske i Švicarske u Austriju preko Trsta i drugih mjesta. To valja spriječiti.

Tommaseo je bio začetnik odnosa politike talijanskog Risorgimenta prema Podunavlju i Balkanu, i to još 1850. Ta politika postala je djelatna tek oko 1860. kad je Giuseppe Garibaldi posvuda slao svoje agente. Camilio Cavour je tada planirao organizaciju podunavskog ustanka, a Garibaldi je planirao iskrcavanje u Dalmaciju i Grčku da bi podigao ustanak koji se trebao potom proširiti na Mađarsku i Poljsku. Ferdinand Lasalle je 1861. preporučao Garibaldiju široku akciju na Balkanu. Garibaldi je tada poslao svog kapetana, Grka Elia Steculija da uspostavi dodire s grčkim revolucionarima u Zante i Jonskim otocima, a grčki revolucionari poslali su u rujnu 1861. u Genovu Konstantina Lombardosa s porukom za Garibaldija. U

⁷⁷ HAZd, Kut. 361 XII/2-1, 1051/p.

⁷⁸ *Ibid*, 1087/p.

⁷⁹ HAZd, Kut. 372 XI/2-1 2105/p.

kolovozu iste godine Garibaldi je poslao u Grčku Francesca Cucchija, koji je u Zante uspostavio dodire s Francescom Domenghinijem Anadalisom, Cucchi je pošao u Carigrad, pa u Mađarsku i vratio se u Italiju gdje se sastao s Garibaldijem u Capreri. Lombardos je smatrao da iskra revolucije mora početi od Garibaldija i ići u Grčku prije nego li u Srbiju da bi se izbjegla slavenska dominacija. Luka Vukalović očekivao je 1862. iskrcavanje Garibaldinaca, a Eugen Kvaternik i Imbro Tkalac otišli su u Torino da uključe Hrvatsku u ustanak što je trebao početi Garibaldijevim iskrcavanjem u Dalmaciji uz istodobno iskrcavanje Mađara i Garibaldinaca u Trstu da bi se stvorila široka prvotno habsburška fronta u kojoj će se naći Hrvati, Srbi, Talijani, Mađari, pa Česi. I Čeh Josef Vaclav Frič bio je u Torinu a potom je posjetio Garibaldija na Capreri 1864., a imao je veze i s Kossuthom Lajosom, Tkalcem i Kvaternikom.⁸⁰

Tommaseo je bio više orijentiran na suradnju Risorgimenta s južnim Slavenima pa je kuća u kojoj je on u Mlecima živio, postala stjecištem dalmatinskih liberala. Medo Pucić, koji je posjećivao Tommasea, bio je na pr. Adamu Mickiewiczu izvor vijesti o prilikama u Hrvatskoj i Srbiji. Veza talijanskih revolucionara s Ilircima bio je Albert Nugent, sin austrijskog generala, koji je imao veza i u Srbiji. Giuseppe Mazzini dodjeljivao je Srbiji sve važniju ulogu u suzbijanju ruskih panslavističkih i austroslavističkih tendencija, a vjerojatno je bio u nekoj vezi s Františekom Zachom, agentom Hôtel Lamberta u Parizu. Tommaseo je u ime revolucionarne vlade u Mlecima isticao da su interesi Hrvata i Talijana identični u borbi protiv Austrije, dok je Poljska politička emigracija nastojala izmiriti Slavene sa Mađarima. Publicist i poslanik Giovanni Veggezzi Ruscala smatrao je da valja pozvati Ljudevita Gaja da proglasi sjedinjenje svih južnih Slavena da bi oni održali ravnotežu prema Austriji i Mađarskoj i da bi se oduprli Rusiji. Oni bi po njegovu mišljenju tražili oslonca u Italiji. I u Mlecima je bilo publicista koji su u Italiji preporučivali vezivanje za južne Slavene, a ne za Mađare, a Tommaseo je za to nastojao pridobiti patrijarha Rajačića. Sardinjski vicekonzul u Beogradu Luigi Cerruti razvijao je veze s Ljudevitom Gajom.⁸¹

⁸⁰ Angelo T a m b o r r a , *L'Europa cntro-orientale nei secoli XIX-XX (1800-1920)* Parte prima della Storia universale diretta da Ernesto Pontieri, Milano 1973, str. 344-347, 353-354.

⁸¹ Ljiljana A l e k s i ć - P e j k o v i ć , *Politika Italije prema Srbiji, do 1870. godine* , Beograd 1979. str. 28-41.

Uloga Tommasea u vanjskoj politici Risogimenta bila je, kako vidimo, znatna, a mi možemo pretpostaviti da je njegov put u Dalmaciju 1839. bio priprema planova koje je on razradio četrdesetih godina i kasnije. Tu je neku ulogu mogao imati i njegov učitelj jezika Spiridon Popović. Njegove *Iskrice* nastale su u suradnji s njim i igrale ulogu u njegovoj politici prema Balkanu i Podunavlju.

Svi ti planovi nisu imali uspjeha i slomili su se na zahtjevima Mađara da budu vodeća nacija namjeravane podunavske federacije i na zahtjevima Srba da budu vodeća nacija na Balkanu - Balkanski Pijemont. Ilija Garašanin je samo djelomično prihvatio sugestije Hötel Lamberta jer nije išao za stvaranjem Jugoslavije, već za obnovom Dušanovog carstva što će na Balkanu zamijeniti Tursku. Nije išao za ujedinjenjem Srbije s Hrvatskom već s Crnom Gorom s osvajanjem sjeverne Albanije. U ilirizmu je gledao zamku Austrije. On se slagao s Adamom Czartoryskim, te s Františekom Zachom (agentom Hötel Lamberta na Balkanu) da valja spriječiti da se Rusija umiješa u unutarnje poslove Srbije, ali se za razliku od Czartoryskog oslanjao na balkansku politiku Rusije.⁸² Tako se dogodilo da novo ustrojstvo Evrope nisu stvorili grof Cavour, Garibaldi, Mazzini, Tommaseo i Kossuth, već se ono stvorilo na Berlinskom kongresu prema idejama Bismarcka, grofa Andrassy Gyule i baruna Eötvösa Jozsefa. U tom uređenju Evrope Rusija je s Austro-Ugarskom i Njemačkom sklopila Trocarski savez, dok su Italija i Srbija svaka sa svoje strane sklopile savez s Austro-Ugarskom i došle u zavisnost od nje.

No i sam Tommaseo je promijenio svoje odnose prema Mađarskoj, Hrvatskoj i južnim Slavenima uopće na početku šezdesetih godina. On je 1861. objavio čak 5 brošura s kojima se suprostavljao sjedinjenju Dalmacije sa sjevernom Hrvatskom. To su "Al Dalmati", (*La Voce Dalmatica*, br. 4. od 26. siječnja), "Viafaccti", "La Croazia e la fraternità", "Di nuovo ai Dalmati" (Trst, pa *La Voce dalmatica* br. 9 i 10. i u knjizi *Il serio nel faceto, Scritti vari*, Firenze, 1968) "La parte pratica della questione, Ai Dalmati (Zadar i turinska *La rivista contemporanea*" i u *il serio nel faceto*, "Dello statuto ungherese e croato se possa alla Dalmazia applicarsi. Discorso" (Zadar, pa u istoj turinskoj reviji, pa *il serio nel faceto* i u prijevodu "O ustavu ugarskom i hrvatskom može li se na Dalmaciju upravititi, Zadar), "La questione dalmatica riguardato nei suoi nuovi aspetti" (Zadar, pa u prijevodu "Parnica dalmatinska razvidjena s njezinih novih pogledah" Zadar, u spomenutom turinskom časopisu, pa *il serio nel faceto*.

⁸² Vesna Čubrilović, *Istorija političke misli u Srbiji XIX veka*, Beograd, 2-1982, str. 130, 136-139 i dr.

U tim spisima on se suprostavio sjedinjenju Dalmacije sa sjevernom Hrvatskom zbor romanske tradicije dalmatinskih gradova. Dalmacija ima ime starije od hrvatskog i ima veliku tradiciju. Hrvati su protjerali Avare, lai je prvobitno romansko pučanstvo ostalo. Dalmacija ipak nije romanska zemlja, već se romanitet prepliće sa slavenstvom i slavenskom narodnom pjesmom. Tommaseo je nabrojio i druge razlike Dalmacije i sjeverne Hrvatske, ali nije smatrao da se Dalmacija uopće ne može sjediniti, niti da se hrvatski ne može uvesti kao uredovni jezik u Dalmaciji, smatrao je samo da bi takvo sjedinjenje tada, šezdesetih godina, bilo preuranjeno pa ga je odgodio u neodređenu budućnost. Dalmacija je za Tommasea bila posrednička zemlja u kojoj pod svaku cijenu valja čuvati talijanski jezik. Smatrao je da je Srbija prirodno središte južnih Slavena, no Srbija ipak nije u stanju oružjem izvršiti ujedinjenje zato što ni Obrenovići nisu tome dorasli. Ujedinjenja Dalmacije sa sjevernom Hrvatskom bojao se jer je vjerovao da bi Hrvatska ugasila mjesne osobitosti Dalmacije kao što se Piemont nije osvrtao na mjesne osobitosti stečeni djelova Italije.⁸³

Ovim Tommaseovim spisom počinje ideologija autonomaškog pokreta, koji se međutim već sedamdesetih godina orjentirao prema iredenti.⁸⁴

Sam Tommaseo nije bio iredentist, nije bio pristalica Savojske dinastije i zamišljao je Italiju kao federaciju na čelu s papom. Nije bio daleko od viđenja Jugoslavije kao federacije. On je do kraja života zadržao austrijsko državljanstvo.⁸⁵ No Tommaseov doživljaj Dalmacije iz 1861. samo je politička i ideološka razrada doživljaja Dalmacije iz životopisa Ante Marinovića iz 1840. a taj doživljaj počiva na njegovom romantičkom *Weltschmerz*u i na velikom razočaranju i gubitku ideala u doba restauracije. Taj osjećaj Tommaseo je predao u nasljedstvo autonomaškom pokretu koji je bio prožet osjećajem malobrojnosti Talijana, njihovom ugroženošću

⁸³ Mate Z o r i ć, Nikola Tommaseo i narodni preporod u Dalmaciji, *Zadarska revija*, x819619, br. 6, str. 428-435.

⁸⁴ I. P e d e r i n, Zabrane dalmatinskog i stranog novinstva i časopisa (1865-1879) i zamci fašističke ideologije, *Republika*, XLVI(1990), br. 11-12.

⁸⁵ I. K a t u š i ć, *Op. cit.* str. 89. Ovo ističe i Oscar R a n d i, *Niccolò Tommaseo nella politica*, u: *A Niccolò Tommaseo nel cinquantenario della sua morte, Raccolta di scritti sulla vita e sull'opera del somo dalmata*, Ed. Ernico de Schönfeld, Zadar 1924, str 61-62. Inače Vitaliano B r u n e l l i u istom zborniku u članku "La 'mentalità Salva' di N. Tommaseo?" str. 55-58, nalazi da je on integralno Talijan. O. Randi nadalje piše da je Tommaseo bio dosta orijentiran prema Slavenima i da je nalazio da se Dalmacija mora prije ili poslije pohrvatiti.

u Dalmaciji i slutnjom neuspjeha. Sam Tommaseo nije više nastojao igrati ulogu u političkom životu Dalmacije, ali je još o Svim Svetima 1868. pisao skradinskom gradonačelniku Ivanu Marasoviću prosvjedujući protiv nekih postupaka narodnjaka bez dovoljno pijeteta prema svetinjama Talijana.⁸⁶

Tommaseo je živio u Firenzi, ali je budno pratio zbivanja u domovini. Kad je Alois Maschek izdao 1872. svoj *Manuale del Regno di Dalmazia*. Tommaseo mu je 10. ožujka 1872. pisao hvaleći to djelo kao rodoljubivo: "Io serbero questo libro come memoria di famiglia, e i miei figliuoli, leggendolo anche lontani, ripenseranno alla patria."⁸⁷ Njegovo zanimanje za Dalmaciju doživljavano je u Hrvatskoj kao njega uzajamnosti evropskih liberala pa je Ivan Kukuljević Sakcinski objavio osvrt pod naslovom "Poviest gradjanka u književnoj (Storia civile nella letteraria) (Suidi di Niccolò Tommaseo, Roma-Torino-Firenze, Ermanno Loescher 1872)".⁸⁸ Tu je Kukuljević opisao Tommasea kao "našeg", spomenuo je *Iskrice*, njegovo izbjeglištvo na Krfu i njegove nazore o potrebi uzajamnosti "jugoslavjana", Grka i Talijana od kojih prva dva naroda nažalost teško mogu sudjelovati u evropskoj uljudbi zbog istočnog obreda kojem pripadaju. Kukuljević prihvaća Tommaseovu izreku da je Dalmacija bila luka "za trgovinu robe i mislih". Bio je blag u osudi njegovih autonomaških stavova. To je bilo zato jer je Šenoino doba u sjevernoj Hrvatskoj jedino njemačku uljudbu smatralo agresivnom i opasnom, dok je francusku i talijansku smatralo nama bližom. Kukuljević je možda želio u Tommaseu naći zastupnika hrvatske nacionalne ideologije u Italiji.

Sam Tommaseo pisao je do kraja života i na hrvatskom, a poslije Špira Popovića imao je i druge književne prijatelje kojima je slao pjesme na hrvatskom da ih pregledaju. Posljednji je bio fra Ivan Šimunović.⁸⁹

Tommaseov život i djelatnost bili su neobično svestrani, bogati, a svojim su čudnovatim zaokretima izenađivali. Da se podjetimo - Tommaseo je bio filolog, književnik, esejist, pjesnik, životopisac, ideolog, revolucionar, operativni političar. Bio je sudionik *Risorgimenta*, a to je bio pokret s evropskim ugledom, jedan od najzanimljivijih ličnosti XIX. st. uopće. Ta raznolikost njegova djelovanja postavljala je visoke zahtjeve u pristupu njegovom proučavanju.

⁸⁶ HAZd, Sabirni centar Šibenik, Fond Tommaseo-Artale.

⁸⁷ HAZd, Kut. 534 IX/2-3 448.

⁸⁸ *Vienac*, IV(1872), str. 379-82.

⁸⁹ Mate Z o r i ć, O nekim manjim Tomasseovim 'ilirskim' sastavcima, u: *Hrvatsko-talijanski književni odnosi*, Zbornik, II. Zagreb 1990, str. 119-144.

No, Tommaseu je kao rijetko kojem piscu, bilo suđeno da igra ulogu i poslije svoje smrti 1874. i to baš mitom svog života. Godine 1882. otkriveno je u Mlecima poprsje Tommaseovo. Tom prilikom mletački je gradonačelnik pozvao na proslavu šibenskog gradonačelnika, koji se odazvao, ali nije osobno došao, već je poslao na proslavu općinskog prisjednika Giovanni Fontanu di Valsalina. Proslavi je prisustvovao i V. Grubišić kao predstavnik šibenske kolonije u Trstu, a prigodni govori otisnuti su u *Gazzetta di Venezia*, br.77 od 22. ožujka 1882. Austrijski ministar predsjednik i ministar unutarnjih poslova grof Eduard Taaffe je u pismu dalmatinskom namjesniku, podmaršalu barunu Stevanu Jovanoviću od 31. ožujka i 17. travnja 1882. nalazio da je vrlo neumjesno što su Dalmatinci sudjelovali u proslavi na kojoj se Tommaseo spominjao kao suborac Daniele Manina jer je Manin vodio ustanak protiv kuće Habsburg. Šibenski gradonačelnik, narodnjak Ante Šupuk, opravdavao se 2. ožujka 1882. da se to moralo činiti zbog ugleda koji je Tommaseo uživao u Šibeniku pa je pozdravne brzojave poslao i šibenski biskup Fosco.⁹⁰ U Šibeniku je naime, na vijest da je apsolutizam pao bilo svojedobno došlo do manifestacija u kojim se klicalo Tommaseu kao osloboditelju,⁹¹ tako je djelovao Tommaseov životni mit u Šibeniku još za njegova života.

God. 1886. izašao je broj kratkovjekog zadarskog časopisa *Scintille* posvećen dvanaestoj obljetnici Tommaseove smrti.⁹² Redarstvo je taj broj zabranilo. U uvodniku se ističe "...che con Manzoni, Leopardi e Guerrazzi possiede il vanto di aver ricomposte civilmente la nazione italiana." Ističe se njegov *Dizionario dei Sinonimi* i dodaje da je on "Sommo continuatore di Pellico e di Gioberti che rifulge sovrano nelle scienze filosofiche educatrici".

Tommaseov osobni prijatelj Paolo Mazzoleni je u članku "Nel dodicesimo anniversario della morte di Niccolò Tommaseo" prikazao umjetnička i prirodna bogatstva Firenze koju je smatrao osobito talijanskim i osobito evropskim gradom. Potom je istakao da je Tommaseo katolik koji je hrabro i bez oružja spasio u Mlecima kardinala mletačkog patrijarha od oboružane gomile. Tommaseo je bio osobito milosrdan, pa mu je savjest bila važnija od koristi i časti. On je napokon

⁹⁰ HAZd, Kut. 592 IX/2-1 667, 709, 829.

⁹¹ I. K a t u š i ć, *Op. cit.* str. 78.

⁹² To je *Scintille*, I(1886) br. 4. Zabranjeni primjerak koji nije smio u javnost nalazi se u HAZd, Kut. 604 IX/2-2 815/p.

istakao Tommaseovu sklonost za liberalnog talijanskog katoličkog filozofa Antonia Rosmini.⁹³

G. Sabalich napisao je za ovaj broj *Scintille* članak pod naslovom "Per il Monumento" zalažući se da se Tommaseu podigne spomenik i napominjući pri tome "altri motivi" i osobito njegovo drugo progonstvo i zaoštavanje odnosa prema autonomaškoj stranci. On je istakao Tommaseov evropski značaj i dodao da bi spomenik u Dalmaciji bio umjetničko djelo, potvrda patriotizma, a možda i politički spomenik - "Un monumento del Grande italiano in una città dove l'italiano è deriso e conculcato". Sabalich je tražio da se odvoji Tommaseo književnik i katolik od Tommasea političara, a pozvao je i Dalmatince u Argentini da mu podignu spomenik.

Tommaseo je ovim i na ovaj način postao pitanjem Autonomaške stranke u Dalmaciji koja se već od sedamdesetih godina borila kao talijanska stranka prijanjajući uz iredentu.⁹⁴ Time je sužen njegov značaj, a sužen je i duhovni prostor dalmatinskih Talijana jer su oni ovim svoje težište otvoreno tražili i nalazili izvan Dalmacije u Firenzi.

R. Ghiglianovich objavio je još jedan članak pod naslovom "Il monumento a Tommaseo" u kojem je pozvao šibenske talijane Fenzija, Galvanija, Mazzolenija, Difnica i Frarija da se kao Talijani bore za ovaj spomenik, a potom se oborio na Hrvate, Antu Šupuka, te Ivana Krstitelja Fontanu kao protivnike Talijana, Italije i time kulture. Mit Tommaseova života ovim je spao na provincijske okvire i postao zalogom u tada vrlo zagriženim borbama autonomaša i narodnjaka. Nakon zabrane ovog broja namjesnik je pisao austrijskom ministru unutarnjih poslova da je razgovarao s državnim nadodvjetnikom i složio se s njim da u tim člancima valja vidjeti veleizdaju jer se u njima poziva Italija da oslobodi Dalmaciju.

S pitanjem spomenika postao je mit Tommaseova života kamen spoticanja što će trovati odnose Austro-Ugarske sa svojom saveznicom Italijom.

U članku posvećenom nekadašnjem uredniku *La Voce Dalmatica* koji je 1863. morao izbjeći u Italiju - "Vincenzo Duplancich"⁹⁵ spominje se Tommaseo kao

⁹³ Tommaseo je napisao djelo pod naslovom *Antonio Rosmini*, Torino 1855. Rosmini je bio uzorak narodnjaka u Dalmaciji, među kojima je, kao što je poznato, bilo mnoga svećenika, osobito Mihovila Pavlinovića, Ivan P e d e r i n, Mihovil Pavlinović kao književnik i narodnjački ideolog, Marulić, XXII(1988), br. 1. str. 52-71.

⁹⁴ Ivan P e d e r i n, djelo iz bilj. 84. str. 111-129.

⁹⁵ *Il Dalmata*, XXIII (1888) br. 103. Članak je zabranjen i nalazi se u HAZdu, Kut. 611 IX/2-2 32/p.

"astro maggiore" talijanske kulture u Dalmaciji, a onda prelazi patetično na kritiku austrijske vlasti, koja je, tako nepotpisani člankopisac, ugnjetavala i potiskivala Talijane u Dalmaciji. S ovim je člankom Tommaseo postao konačno simbolom dalmatinskih Talijana i zatočenikom njihova ugnjetavanja, no time je njegov lik iskripljen, jer Tommaseo je bio u prvom redu talijanski i evropski pisac, a tek onda ideolog autonomaske stranke koja se od njegova nauka odvojila sedamdesetih godina postavši iredentističkom strankom dalmatinskih Talijana.

Nepunu godinu nakon toga izišao je opet nepotpisan članak "Ancora della lapide"⁹⁶ u kojemu se kritizira vladin list *Smotra dalmatinska* jer je jednom objavio vijest da je *Il Dalmata* objavio vladin dekret o stavljanju spomen ploče Tommaseu, a onda da ga nije objavio u potpunosti. List se zalagao da se ta ploča stvarno i stavi, a onda je dodao "Perche persuadetevi, la storia non si cancella per governale decreto, come linea di epigrafe." Ovaj članak i zabrana nam kazuje da vlast doduše nije mogla oprostiti Tommaseu sudjelovanje u Maninovoj revoluciji, ali se ipak kolebala svjesna Tommaseova značaja kao pisca i snage njegovog životnog mita.

Tako je životni mit Tommaseov postao sredstvom borbe dalmatinskih Talijana. Paolo Mazzoleni objavio je vrlo velik broj članaka o Tommaseu i njegovu spomeniku, taj mit skrenuo je i postao zalogom talijanstva Dalmacije zbog čega je Tommaseu podignut napokon spomenik 1896. u Šibeniku, a uklonjen 1945.⁹⁷

Taj životni mit nije ostao kod nas ograničen samo na talijansku manjinu pa mu se hrvatska javnost pridružila u diskusiji sa stanovitim odstojanjem u nepotpisanom članku "La lapide a Tommaseo."⁹⁸ Člankopisac je zamjerio vladi što nije dopustila da se Tommaseu podigne spomen ploča u kući u Šibeniku u kojoj se on rodio i istakao njegov veliki ugled, a potom i dodao: "Pare impossibile che in uno stato come è l'Austria-Ungheria, passato in quest' ultimo mezzo secolo per tante vicende, si riproducono sempre gli stessi pregiudizi, e che le lezioni dell'esperienza, subite qualche volta a carissimo prezzo, non sieno riuscite a modificare le sue tradizioni d'intolleranza, che gli fanno tanto torto nell'opinione dei popoli divili". Pisac se pitao kakve li koristi od ovakvih redarstvenih zabrana, ako Tommasea priznaje cijela Dalmacija, a Italija je napokon i saveznica Austro-Ugarske i nastavio:

⁹⁶ *Il Dalmata*, XXIV(1889) br. 102. Članak je zabranjen i nalazi se u HAZdu, Kut. 611 IX/2-2 4732/p.

⁹⁷ I. K a t u š i ć, *Op. cit.*

⁹⁸ *Narod*, VI(1889) br. 80. Članak je zabranjen i nalazi se u HAZdu, Kut. 611 IX/2-2 3918/p.

"Noi Croati, che non siamo molto entusiasti perl' alleanza italiana, e che in Niccolò Tommaseo avevamo un avversario inconciliabile, onoriamo altamente la sua memoria, persuasi come siamo, che una mente così vasta, accompagnata da un carattere così intemerato, riflettano non poca gloria al paese, che si onora di avergli dato i natali. E quando i tempi saranno più favorevoli, daremo espressione a questi nostri sentimenti senza che l'i.r. autorità di polizia trovi nulla a ridirvi."

U ovom članku ostvarila se bit hrvatskog odnosa prema Italiji - talijanska se uljudba i kultura prihvaćala, ali se politika Regna odbacivala. Sam Tommaseo, ma koliko je ovim člankom mit njegova života provincijaliziran, postao je jednim od zaloga evropske orijentacije u Hrvata.

Na kraju ćemo nešto reći i o Tommaseovoj religioznosti. Njegova religioznost bitna je odrednica njegova života koja je tek tu i tamo spominjana u našoj znanosti, a nije joj posvećena dužna pažnja ni u talijanskoj znanosti. Ta religioznost je napokon atipična za sudionike Risorgimenta, koji je bio laički i protuklerikalni pokret. Mi ćemo se osvrnuti na njegovu religioznost želeći više načeti pitanje nego dati cjelovit odgovor i prikaz.

U životopisu "De S. Giuseppe Calasanza e de padri gesuiti, Lettera" (Prato, 1847) Tommaseo piše kako José de Calasanz u pobožne škole (*Scuole pie*) prima bogate, a traži siromahe. U ovome ne naziremo neku socijalnu misao, već radije kršćansku milosrdnost. Calasanz nije htio primiti bogata nasljedstva da ne bi prekršio zavjet siromaštva. Kao general Družbe Isusove bio je skroman i jednostavan pa je lako dopustio da ga smijene s generalata, čak je pozvao svoje učenike da slušaju njegova neprijatelja i nasljednika Sozzija. Odrekao se prava, ali ne i dužnosti, pa je pokazao "esempio di docilità nella resistenza, di forza neli'umiltà, di libertà nell'obediencia". Tako je Calasanz izišao na glas zbog svoje svetosti.

Ovaj životopis napadno nalikuje životima brojnih svetaca koji se čitaju u časoslovu. No s druge strane Calasanzina poniznost stvara jednostavnost, a jednostavnost je sa siromaštvom element duhovnosti i rada. U radu i siromaštvu ostvaruje se njegova duhovna sloboda. Mi se možemo pitati nije li Tommaseo u Calasanzinu liku opisao sebe sama? Ako jest moramo istaknuti da se on sam odrekao očevine koja je bila vrijedna nekih 80 000 fl.⁹⁹ Sam Tommaseo živio je skromno i nije u Italiji želio nikakvih časti i visokih funkcija. Bila je to vjera što se bitno razlikovala od službene austrijske vjerske politike u Mlecima. Ta politika davala je

⁹⁹ Tako je guverner Lillenberg ocijenio imovinu njegova oca Jerolima u izvješću u Beč od 25. lipnja 1833. G. de B e r s a, *Op. cit.* str. 14.

značenje crkvenom pravu i pastoralnoj teologiji, vjeru je shvaćala kao neki kodeks normi po kojima će se ravnati podanici, željela je sačuvati nedirnutim autoritet Crkve.¹⁰⁰

Za Tommasea vjera je bila sredstvo kojim je učitelj pristupio đaku u "Ai giovani alunni del convitto provinciale di Macerata Feste natalizie del 1862". On je tu opet pozivao na jednostavnost jer - "la vanità delle cose fa vanno l'ingegno; e ne oscura il lume, e ne inaridisce la vena." Gubitak vjere donosi neosjetljivost prema ljepoti. Vjera otvara ljepotu Božjeg svemira. Bog i Duh ujediniju sve narode i sve jezike. Zemlja je oltar pred Božjim očima. Znanost ne smije istisnuti vjeru.

Usporedba José Calasanza i njegova protivnika Sozzija, generala Družbe, koji ga je smijenio, može podsjetiti na usporedbu skladatelja Giochina Rossinija i Napoleona - "... ma più intere e frequenti e universali, e da nessuna sconfitta rovinosa interotte, da nessun odio imprecazione funestate, furono le vittore che il Pesarese per lo spazio quasi di sessant' anni riportò spora amici e nemici del nome italiano" (str. 4). Razlika između Calasanza i Rossinija nije velika, jedan i drugi su knezovi duha. Tommaseo ne vidi razlike između vjere i umjetnosti što je karakteristično za romantičare. Napoleon je sebe degradirao i korumpirao kad je postao carem, za Rossinija pak Tommaseo piše "...ma il genio supera quella distanza col tratto di un volo; fa sentire la Spagna, la commedia, il mondo moderno, gl'inganni gai, e l'Asia, la tragedia, i monumenti antichi giganti;...(...) una creatrice e reintegratrice divina potenza."(str. 8 i 12). Tommaseo, dakle, gleda svijet kao dvojnost vjere i umjetnosti, s jedne strane i vlasti s druge. U spisu "Roma e l'Italia nel 1850 e nel 1870, presagi di Niccolò Tommaseo avverati, e perche più non se avverino" (Firenze, 1870) Tommaseo piše kako je Austrija bunila seljake u Galiciji, da bi mjesec dana kasnije pregovarala s njihovim neprijateljem kojeg je ranije nazivala uzurpatorom. Rusija je bunila Grke protiv Turaka, a neće shvatiti da je za Poljake ruski car isto što je za Grke sultan. Povijest je niz nepravdi, a najnezahvalniji ljudi su baš kraljevi. Tommaseo je bio svjestan dubokog jaza između politike i morala koji se pojavio još kod Macchiavellija pa je zbog toga imao znatnih sumnji i u demokraciju "...;così, per contrario, i governi assoluti non solo si associano ai liberi, ma si fanno promotori di libertà, di rivoluzioni, di congiure, intendendo alla loro maniera il proverbio che da un disordine nasce un ordine(...);...; ecco perché, sotto un principe assoluto ma onesto si rischia d'essere meno schiavi che sotto una rappresentazione

¹⁰⁰ G.-P. B e r t i, *Op. cit.* str. 101-102.

democratica messa in scena da attoni espertissimi con bell'apparato." (str. 15 i 21). Vjera je za Tommasea stijena na koju se on oslanjao u svom nepovjerenju u čudorednost politike. On je kritizirao talijanski laički državni aparat pa je pisao da je u novoj Italiji društvo izvan vjere, a vjera izvan društva - dakle duša bez tijela i tijelo bez duše. Kršćanstvo i sloboda uvijek nalaze neprijatelje, svećenik je po svojoj prirodi oporbenjak. Branio je papu i nalazio da poglavar tako velike vjerske zajednice ne može biti ničiji podanik jer bi time pritisnuo milijune savjesti.

Ivan Pederin: NICCOLO TOMMASEO E LE SUE RELAZIONI CON LE
AUTORITÀ AUSTRIACHE ED IL SUO PATRIOTISMO

R i a s s u n t o

Tommaseo si reco a Padova per studiare e restò a Venezia per trasferirsi più tardi a Firenze. E gli attrasse l'attenzione della polizia austriaca che lo braccava durante il suo soggiorno a Firenze ed il suo prima esilio a Parigi dove egli attinse fama europea. Tommaseo chiese grazia all'imperatore ed ebbe il permesso di visitare la sua famiglia nella sua città natale - Šibenik in Croazia meridionale.

Tommaseo partì alla volta di Šibenik, si trattenne un tempo lì e poi partì alla volta di Cattaro (Kotor) inseguito da spie assoldate che lo braccavano.

Durante il soggiorno a Šibenik Tommaseo scrisse la biografia del suo amico Ante Marinović in seguito del suo decesso avvenuto proprio in quel tempo. Questa biografia rivela la sua immensa delusione delle sorti della Dalmazia in seguito delle guerre Napoleoniche e questo sentimento wertheriano di delusione è alla base dell'ideologia del Partito autonomo in Dalmazia.

Tommaseo era ministro di Daniele Manin a Venezia nel 1848. e partì poi in secondo esilio a Corfù braccato dalla polizia. In fine l'articolo da un apporto all'impotenza del mito della sua vita nell'ideologia della minoranza italiana in Dalmazia.

Ivan Pederin: NICCOLO TOMMASEO HIS RELATIONS TO THE AUSTRIAN
AUTHORITIES AND HIS PATRICTISM

S u m m a r y

The Croatia born (Šibenik) went to Padova for studies and became later a Venetian and Firentine resident. He was suspect to the Austrian police, who wrote a number of reports on his activities in Florence and in Paris, where he lived in exile in the thirties of the past Century. During his sojourn in Paris Tommaseo rose to Europe wide fame for his political and literary work.

Tommaseo was pardoned by the Emperor who allowed him to come over to Šibenik in order to pay a visit to his family.

So Tommaseo arrived in Šibenik, stood there for a while and made a trip down the Croatian coast down to Kotor. The Austrian authorities reported to everything he did and he spoke.

During his stay in Šibenik tommaseo wrote a biography to his friend Ante Marinović who died at this time. This biography reveals the deep disappointment he felt towards Dalmatia in the period following the Napoleonic wars. This spleen in the start point for his articles written on Dalmatian Croatia in the 60ties, which were the basis of the ideology of the Partito Autonomo, which was the political organisation of the italian minoritise in Dalmatia.

Later Tommaseo became a minister in the revolutionary government of Daniele Manin in Venice in 1848. Owing to that fact he was compelled to his second exile on the island of Corphù in Greece, where he also was shadowed by the omiscient Austrian police.

This article considers also the importance of his life myht in the ideology of the Italian minority in Dalmatian Croatia.

